

**KULTÚRTÖRTÉNETI EGYEDI TÁJÉRTÉKEK
FELMÉRÉSÉNEK SZEREPE A MAGYARORSZÁGI
SZELLEMFALVAKNÁL, DERENK KAPCSÁN**

Készítette: Matók Andrea
*tájrendező és kertépítő mérnök
tájrendező szakirány*

Belső konzulens: Pádárné Török Éva
tanszéki mérnök

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	5
1. A magyarországi szellemfalvak szakirodalmi áttekintése.....	6
1.1 Szellemfalvak és szinonimáinak definiálása.....	6
1.2 A magyarországi szellemfalvak osztályozási rendszere.....	9
1.3 A magyarországi szellemfalvak kutatásának, felmérésének jelene.....	11
2. Célkitűzés.....	13
3. Anyag és módszer.....	15
4. Derenk természeti adottságai, táj- és településtörténeti áttekintése.....	19
4.1 Elnevezés.....	19
4.2 Elhelyezkedés, térségi kapcsolatok.....	19
4.3 Természeti és táji adottságok.....	20
4.3.1 Geológiai adottságok.....	20
4.3.2 Talajtani adottságok.....	20
4.3.3 Domborzati adottságok.....	21
4.3.4 Felszíni és felszín alatti vizek.....	21
4.3.5 Klimatikus tényezők.....	22
4.3.6 Növényvilág.....	22
4.3.7 Állatvilág.....	23
4.4 Táj- és településtörténet.....	23
4.4.1 Emberi átalakítás előtti állapot, illetve a honfoglalás előtti kultúrák nyomai, hagyatékai.....	24
4.4.2 A letelepedéstől az első statisztikai adatokig.....	24
4.4.3 A feudális gazdálkodás időszaka (XVIII-XIX. század).....	25
4.4.4 A tagosítás, tőkés átalakulás időszaka (1848-1943).....	25
4.4.5 A település megszűnésétől napjainkig (1943 után).....	26
4.5 Tájhasználat alakulása.....	27
5. Derenki egyedi tájértékek feltérképezésének eredménye.....	29
5.1 Településsel kapcsolatos emlékek.....	30
5.2 Közlekedéssel kapcsolatos emlékek.....	35
5.3 Termeléssel kapcsolatos emlékek.....	36
5.4 Történelmi és helytörténeti emlékek.....	36

6. Kultúrtörténeti egyedi tájértékek felmérésének szerepe a szellemfalvak értékmegőrzésében (diskusszió).....	38
Összefoglalás	42
Köszönetnyilvánítás	44
Irodalomjegyzék.....	45

Képjegyzék

1. ábra: Derenk, emlékoszlop avatás.....	11
2. kép: Gerencsér, emlékoszlop avatás.....	11
3. kép: Kultúrtörténeti egyedi tájérték adatlap mintája.....	17
4. kép: Derenk elhelyezkedése.....	19
5. kép: Derenki Általános Iskola, annak melléképülete és az utolsó lakóház.....	30
6. kép: Derenki Általános Iskola és annak melléképülete.....	30
7. kép: Derenki Általános Iskola és annak melléképülete.....	30
8. kép: A derenki kápolna és a kő feszület.....	31
9. kép: Vas feszület.....	31
10. kép: Régi országhatárjel.....	32
11. kép: Jelenlegi országhatárjel.....	32
12. kép: A híd, a kapu és az emléktábla.....	32
13. kép: Fa keresztek a régi temetőben.....	32
14. kép: Régi sírjelek.....	33
15. kép: Régi sírjelek.....	33
16. kép: Régi sírjelek.....	33
17. kép: Felirat nélküli régi sírjelek.....	33
18. kép: Felirat nélküli régi sírjelek.....	33
19. kép: Felirat nélküli régi sírjelek.....	33
20. kép: Derenki kis kút.....	33
21. kép: Derenki közkút.....	33
22. kép: Derenki Általános Iskola melléképülete előtti kút.....	33
23. kép: Tetves-forrás.....	34
24. kép: Kecsekút-forrás.....	34
25. kép: Lakatos-forrás.....	34
26. kép: Szádvár 1268-ban.....	35
27. kép: Szádvár napjainkban.....	35
28. kép: Szádvár légifotója napjainkban.....	35
29. kép: Szádvár.....	35
30. kép: Vár-kert.....	35
31. kép: Derenki temető út.....	35
32. kép: Derenki szekérút.....	35

33. kép: Derenki szekérnyom.....	35
34. kép: Szádvári szekérnyom.....	35
35. kép: Szénéégető-barlang.....	36
36. kép: Derenki épületet jelző tábla az út mentén.....	36
37. kép: Az utolsó két lakóház.....	36
38. kép: Kitelepítési emlékmű.....	36
39. kép: Emlékmű és fa oszlop a határátkelőnél.....	36
40. kép: Derenki épületet jelző tábla.....	36
41. kép: Egykori derenki lakóházak nyomai.....	39
42. kép: Egykori derenki lakóházak nyomai.....	39

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A szellemfaluvá válás okai.....	10
2. táblázat: A kataszterbe vett egyedi tájértékek listája.....	29

Bevezetés

„Az a nemzet, amelyik emlékeit veszni hagyja, az a saját síremlékét készíti, és az vesztesége az egész emberiségnek.” (Ipolyi 1888)

Jelmondat is lehetne ez az idézet a kutatási témámhoz, aminek aktualitását az adja, hogy a tájépítészet, azon belül is a tájvédelem egyik fontos és jelentős magyarországi eredménye a kultúrtörténeti egyedi tájértékek fogalmának bevezetése a köztudatba. Továbbá az erre irányuló kutatások és azok feldolgozási rendszerének kialakítása és országos elterjesztése. A több mint két évtizedes múltra visszatekintő módszer fejlesztése a kezdetektől folyamatosan zajlik, amihez szeretnék hozzájárulni a dolgozatommal. Másik célom, hogy a tájépítészeti diszciplínának egy eddig nem tárgyalt kérdését, a szellemfalvak témakörét feltárjam. Ezen kívül számos más vizsgálati lehetőséget is felvet a téma, mint hogy, mit is jelent a szellemfalvak fogalma? Egy település utóélete, vagy egy újfajta lét hordozója, esetleg is-is? Egyáltalán ez a legjobb szóhasználat erre a témakörre? Létezik-e valamilyen osztályozási rendszere? Kapcsolódó szakterületeken hol tartanak a témához tartozó kutatások és vizsgálatok? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre is keresem a választ a dolgozatomban.

Mindezek alapján a kutatásom két részből tevődött össze, ami a dolgozatom tartalmi felosztását is meghatározta. Az egyik a magyarországi szellemfalvak általános vizsgálata kapcsolódó tudományágak analíziseinek és eredményeinek ismertetésével (fogalom meghatározás, osztályozási rendszer, a kutatások jelenlegi helyzete), amit a téma bevezetése indokol. Ezt követően egy konkrét példán (Derenken) végigvezetve mutatom be a vizsgálati módszerem lépéseit, amik a következők voltak: a szellemfalu adottságainak (elhelyezkedés, természeti, táji adottságok, táj- és településtörténet stb.) részletes feltárása, melyek a terület arculatának kialakulásában szerepet játszottak. Ezt irodalmi forráskutatás, illetve aktuális térképek és légifotók tartalmának vizsgálata, valamint helyszíni szemle által feltárt értékek kataszterezésével folytattam. Végül pedig a kultúrtörténeti egyedi tájértékek közötti kapcsolatok kiértékelésével zártam a munkám. A célom egy szöveges és térképi dokumentáció készítése, ami az egyedi tájértékekkel kapcsolatos adatokat, leírások, képeket, valamint térképeket tartalmaz a vizsgálati területre vetítve. Mindent összevetve a kutatásom szándéka egy vizsgálati és értékelési anyag összeállítása, ami további javaslatok, kutatások, fejlesztések alapja lehet. Mindezek alapján a módszer a jövőben a gyakorlatba átültethető, és használható a Derenkhez hasonló szellemfalvak vizsgálatára.

1. A magyarországi szellemfalvak szakirodalmi áttekintése

A Derenk kapcsán felmerült magyarországi szellemfalvak kérdésköre a tájépítészet egy eddig nem vizsgált területe. Ez a hiány és a téma bonyolultsága kívánja meg, hogy az első fejezetben a szellemfalvakat általánosságban vizsgáljam, hogy később egy konkrét példáról, Derenkről írni tudjak. Tehát bevezetésként először a kapcsolódó szakkifejezések, szakszavak fogalmi rendszerét és definícióinak, valamint szinonimáinak meghatározását és használatukat tárgyalom a tájépítészetben és ahhoz kapcsolódó tudományágak szakterületein belül.

1.1 Szellemfalvak és szinonimáinak definiálása

A magyarországi szellemfalvak kérdéskörének összetettségéből fakadóan vizsgálom a szellemfalvak helyzetét a kapcsolódó szakterületeken, mint településépítészet, néprajz, társadalom- és történettudomány, régészet, antropológia, statisztika, etimológia. Fontos számba venni, hogy ezeken a szakterületeken mit jelent a szellemfalu fogalma, és hogy hol kapcsolódnak a tájépítészethez, mert a vizsgált téma kutatottságának szempontjából ezeknek köszönhetjük eddig a legtöbbet. Ráadásul az kultúrtörténeti egyedi tájérték katasztrozálás többek között ezeknek a tudományágaknak a tudástárára épül.

A **statisztika** szakterületén a Központi Statisztikai Hivatal által végzett felmérésekben szerepel a megszűnt helységnevek kategóriája. (Józsa 2003) Ezek egyrészt átnevezett települések, másrészt olyan önálló községként már nem létező települések, amelyek egy másik település részévé váltak, azaz ebbe a fogalomkörbe beletartoznak nem csak az elnéptelenedett, de az összeolvadt települések is. A statisztikában megjelenő problémákról ír Beluszky Pál „Magyarország település-földrajza” című könyvében, amelyben **településépítészeti** megközelítésből a települések megszűnésének két kategóriáját elemzi. Ezek a következők:

- Község közigazgatási önállóságának a megszűnése, ami statisztikailag regisztrált, azaz a KSH-ban nyilvántartott eset.
- Külterületi, közigazgatási önállósággal nem rendelkező „település” (tartozék település, szórvány) megszűnésének esete, amit statisztikailag nem tartanak nyilván.

Egy település önállóságának eltörlése ritkán jelent egyet a község tényleges megszűnésével. Ezt a tényt mi sem igazolja jobban, mint hogy statisztikailag egyetlen ilyen eset, Gyűrűfű elnéptelenedése regisztrált. Ez az ügy akkora vihart kavart, hogy településpolitikai viták

középpontjába állította a kislelvek helyzetét. Ugyanakkor a hasonló esetek elkerülése végett azóta a teljes elnéptelenedés bekövetkezése előtt a veszélyeztetett község önállóságát eltörlík és egy szomszédos településsel egyesítik. Ez biztosítja a közfelháborodás elkerülését, az észrevétlenséget és az eset megismétlődésének kizárását. A felsorolt megközelítések és adatbázisok hátráltatják a szellemfalvak számbavételét, visszakereshetőségét és az ebből fakadó ismeretlenség a védelem alá helyezésüknek is komoly gátat szab. (Beluszky 2003)

A kutatásom során talált munkák közül a **történettudomány** területén 1945-ben született „Az elpusztult települések kutatása” című mű tárgyalja a legközvetlenebb módon a szellemfalvak témáját. A könyvben több szinonimaként használt fogalom és kifejezés is megjelenik a vizsgált kérdésre, mint eltűnt község, megsemmisült telep, elnéptelenedett helység, elsüllyedt világ, elhagyott település, halott falu, pusztafalu. Az eltűnt falvak ügyét, mint új problémacsoportot veti föl. Ezután a pusztakutatás és pusztajegyzék Magyarország területére vonatkozó elkészítésének szükségességéről értekezik a szerző, ami alatt az elnéptelenedett helységek település-történetének kutatását érti, amelyben véleménye szerint történész aspektusból nem indokolt különbséget tenni a jelenleg lakott vagy lakatlan települések között. Összegezve a hajdani tényleges lakótelepekkel foglalkozik, azaz álláspontja szerint nem ide tartoznak az elpusztult kastélyok, várak, kolostorok, kápolnák, majorok, malmok, elhagyott bányák, stb. A téma akkori és jelenlegi aktualitását mi sem igazolja jobban, minthogy az addigi vizsgálatok szerint többek között az Alföldön és a Bánság síkján községek százai szűntek meg. Ezek fényében Jakó Zsigmond Magyarországot az elpusztult települések földjének nevezi. Ehhez persze hozzátartozik, hogy történeti kutatások szerint a tömeges település megszűnés és pusztulás nem csupán magyar, hanem közép-európai jelenség. Ennek ellenére a kutatottság a mai napig igen hiányos. (Jakó 1945) A további ide tartozó irodalmak a hajdani Hőgyészi Uradalom területén (Várnagy 1991), Tolnában és Baranyában (Weidlein 1934), valamint Hajdúvármegye mai területén (Zoltai 1926) elpusztult helységek vizsgálatával foglalkozó művek. Külföldön, Székelyudvarhelyen történet- és **társadalomtudomány** területén született két további mű a témában, de mégis Magyarországhoz kapcsolódik, ha annak történeti területét vizsgáljuk. Kutatási témáik Tivadar, egy elpusztult udvarhelyszéki falu (Mihály 2003), illetve az elpusztult középkori falvak számbavétele Udvarszékhelyen (Nyárádi-Sófalvi 2007). A szóhasználatot és a mögöttes rejlő értelmezést tekintve ide tartozik egy Bukarestben kiadott **régészeti** tárgyú tanulmány is, mely az „Eltűnt falvak nyomában” címet viseli. Vizsgálatköre Ganád és Kürt falu sorsa a pusztulásukig. (Ferenczi 1994) Az **etimológia** területén Pásztor Éva Süldő falu azonosítása kapcsán tárgyalja a témát. Írásában kiemeli az interdiszciplináris kutatások (történettudomány,

nyelvészet, régészet, művelődéstörténet) fontosságát és szükségességét, mivel véleménye szerint az elpusztult települések nyomára így juthatunk a legeredményesebben. Ugyanakkor megjegyzi, hogy olyan esetek is előfordulhatnak, mikor ez az összefogás nem vezet célra, mivel helynévtörténeti kutatás során oklevelekben megtalálják a falunevet, de a régészeknek nem sikerül azonosítani a helyét vagy fordítva. (Pásztor 2010) Ezek a művek is tovább erősíti Jakó Zsigmond kutatását és fogalomhasználatát. Az ezekben olvasható megállapításokat csak részben tudom használni a saját dolgozatomra vetítve, mivel elsősorban a régmúltban elnéptelenedett településekkel foglalkoznak, melyek objektumainak és tárgyi emlékeinek feltárása a régészettudomány szakterületének feladata.

A **Magyar Néprajzi Lexikon**ban a téma egy másik megközelítése olvasható a „falufelszámolása” nevű szócikk alatt. A fogalom jelentését a következőképpen definiálja: „1. Tágabb értelemben minden olyan földesúri akció, amelynek eredményeként évtizedes, sőt évszázados falvak szűntek meg. A falufelszámolására számos példát ismerünk a középkori feudális magánháborúk időszakából és az ellenreformáció korából. – 2. Szűkebb értelemben azoknak az intézkedéseknek a sorozata, amelyekkel a 19. sz. második felében több alföldi telepítvényes kertészfalut megszüntettek.” Ez a szócikk a szellemfalvak kialakulásának mindössze egyetlen kiváltó okát tárgyalja. Még a tágabb értelmezés sem fedi le a kutatási területem egészét. (Ortutay 1979)

Az **antropológia** tudományterületén született kutatás Kis Ivett „Szellemfalu a múlt ösvényein, Identitásépítés a Sajószentpéteren élő, derenki eredetű lengyelség körében” című dolgozata. Konkrét példán vezeti végig egy lokálisan elkülöníthető, de már asszimilálódott lengyel közösség újjászülető identitását, lelki háttérét és boncolgatja az ide kapcsolódó kérdéseket. Habár szakdolgozatában használja a szellemfalu és a romközség kifejezést is, azok fogalmának meghatározását nem vállalja föl. A szellemfalut Derenk újszerű azonosítására használja, a romközség fogalmát pedig, mint a község helyére lépett „közigazgatási formát”, mert ilyen jellegű hivatalos jogi státusza megszűnt. (Kiss 2004) A romközség kifejezés más vizsgálati anyagokban is megjelenik többek között Derenk monográfiájában, illetve az Aggteleki Nemzeti Park természetvédelmi kezelési tervében is, ahol szintén ilyen értelmezésben használják a fogalmat. (Rémiás 2008, Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság 2008)

Az előzőekben összefoglalt igen változatos megközelítések és fogalmi megjelenések jól tükrözik a kérdéskör kutatásának kiforratlanságát. Az egyes tudományterületeken megjelenő részben szinonim kifejezések többsége félrevezető lehet. A romközség kifejezés

hallatán feltételezzük valamilyen rom meglétét. Sok ilyen településnek pedig semmilyen kézzelfogható vagy látható nyoma nincs, csak érzelmi, nemzeti kötődés tartja fenn emlékét. Az eltűnt község, a megsemmisült telep, az elnéptelenedett helység, az elsüllyedt világ, az elhagyott település, a halott falu, a pusztafalu, valamint az elpusztult település fogalma hallatán is másra asszociálhatunk, hiszen számos esetben nem arról van szó, hogy a falu teljes mértékben megsemmisült volna és semmilyen objektuma, még csak rom sem maradt fenn az utókor számára.

A fentiek ismeretében a dolgozatomban a következőképpen értelmezem a szellemfalu fogalmát: valamilyen természeti katasztrófa, egészségügyi tényező, aktuális politikai, társadalmi viszonyok, vagy a gazdaság miatt a modern kor kezdete óta lakatlanná vált település, mely gazdag történelmi múlttal rendelkezik. Eddig rejtett feledésben lévő értékek, melyeknek nyomai ma is láthatóak a tájban és/vagy érzelmileg kötődnek hozzá. Időkorlát megállapítását azért tartottam fontosnak, mert a modern kort, azaz a XIX. század elejét megelőző időszakban elnéptelenedett településekről a régészettudomány eszközei hivatottak feltárni a szükséges információkat. A kultúrtörténeti egyedi tájérték katasztrozálásának módszerével ez nem lehetséges. Egyrészt azért, mert a több száz éve elnéptelenedett települések kutatása leletek feltárását igényli, másrészt egy közösségre vonatkozó érzelmi kötődés már nem áll fenn, ami feltétele egy objektum kultúrtörténeti egyedi tájértékké nyilvánításához.

1.2 A magyarországi szellemfalvak osztályozási rendszere

Jelenleg egyik szakterületen sem létezik semmilyen hivatalos osztályozási rendszer a szellemfalvakra. Így az eddig publikált kutatási anyagokra támaszkodva gondoltam végig a csoportosítás lehetőségeit. A téma sokszínűségét igazolja, hogy a szellemfalvak esetén kizárólag a kialakulásuk folyamatának iránya megegyező, de annak okát számos tényező befolyásolhatja, mint az idő, a hely és az egyéb külső tényezők. Pontosan ezért a kategorizálásuknak számos lehetősége van, melyek a következők:

- kialakulás oka alapján
- földrajzi elhelyezkedés alapján
- kialakulás ideje alapján
- jelenleg van-e valamilyen nyoma, ha igen annak a milyensége (épített vagy tájban látható nyom, esetleg érzelmi kötődés)

- az újraéledés valamilyen formája megjelent-e (Nyárádi-Sófalvi 2007)

A felsorolt kategóriák közül a **kialakulás oka** az a csoport, amely területen már történtek vizsgálatok. A kutatások során kiderült, hogy tévhitek kapcsolódtak ehhez a kérdéskörhöz. Jakó Zsigmond fent említett művében megállapította, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem kizárólag a háborúk okolhatóak egyedül és elsősorban a települések megszűnéséért. Ahogy írja: „A háborús csapás ugyanis olyan, mint a villám: megremeg belé az egész fa, a sújtott ágak elszáradnak, de ha a gyökerek egészségesek, a megszenesedett kérgeken belül elindul az élet s tavasszal új hajtásokat hoz a halottnak hitt szervezet.” (Jakó 1945)

1. táblázat: A szellemfaluvá válás okai egy-egy példával

Szellemfaluvá válás oka	Példa
gazdasági tényezők, ipari katasztrófa	Iharkút
természeti katasztrófa (pl.: árvíz, tűzvész)	Nagygéc, Recsege, Szentmárton
egészségügyi tényezők (pl.:járvány kialakulása, mint pestis, kolera)	Derenk
politikai és társadalmi helyzetből adódó tényezők	Derenk, Gyűrűfű, Nagyecser

A fenti táblázat kategóriájánál megjelenő egy-két példával nem a teljességre törekedtem, hiszen a hazai kutatás hiányosságai miatt nem áll rendelkezésre kellő információ az összes magyarországi szellemfaluvá besorolására. A célom csupán a változatos külső tényezők és folyamatok bemutatása, melyek szerepet játszanak a magyarországi szellemfalvak kialakulásában. A vizsgálatot részletezve a **gazdasági tényezők** okozta település megszűnését jól példázza Iharkút esete, ami ma Bakonyjákó külterülete Veszprém megyében. Bauxitot találtak a község alatt, ezért 1981-ben átköltöztették a lakosságot. Az ipari katasztrófa kategóriájára jelenleg magyarországi minta nincs. (Kolontár és Devecser község lakóházainak egy része elpusztult a 2010-es vörösiszap katasztrófa során, de a teljes település létét nem veszélyeztette, ezért szellemfaluvá válásukra nem került sor.) Az **egészségügyi tényezők**re jó példa Derenk első elnéptelenedése 1711-ben, aminek az oka pestisjárvány volt, majd 1720 után újra települt. A **természeti katasztrófa** alakította szellemfalvak csoportjában Nagygécet kell megemlíteni Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol az árvíz elmosta a házakat 1970. május 13-án. Jelenleg 1 lakosa van. A **politikai és társadalmi helyzetből adódó szituációra** szintén jó példa Derenk, ahol kényszerű kiköltöztetés történt 1943-ban, valamint Gyűrűfű települése Baranya megye szigetvári járásában, ami 1972-re elnéptelenedett.

1.3 A magyarországi szellemfalvak kutatásának, felmérésének jelene

A szellemfalvak nyomára legegyszerűbben **helytörténeti monográfiában, helységnévtárban, helytörténeti lexikonban** bukkanhatunk. Igaz, a magyarországi szellemfalvak jelenére nem a szakmai megközelítés a jellemző, hanem inkább a kötődés vagy a téma iránti elkötelezettség kiváltotta érdeklődés és lelkesedés. Általánosságban elmondható, hogy elsősorban civil kezdeményezések hagyományápoló, értékmentő és értékmegőrző munkájának köszönhető, hogy a téma forog a köztudatban, valamint szintén meghatározó a jelenlegi települések viszonya a közigazgatási területükön lévő szellemfalvakhoz. Számos szellemfalu története csak szájhagyomány útján terjed, helyüket pedig romok, dűlőnevek, hagyás fák vagy a földből kiforduló ereklyék mutatják. Forrásanyaguk nincs összeszedve.

A szakmai civil szervezetekre egy példa az **Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület** országos szervezete, ami kifejezetten ezzel a témával foglalkozik. Megalapításának ötlete a „Magyarország történeti statisztikai helységnévtára” című sorozat szerkesztése kapcsán alakult ki. Ebben a község és város címszámban a 2/b pont alatt az egykor megszűnt községek nevei olvashatóak. Ennek célja a tájékoztatás és az emlékőrzés elősegítése. Az egyesület 2003 óta végzi munkáját, amelynek céljai az alapszabályzatában megfogalmazottak szerint a XVII. század végéig az ország területén elpusztult falvak emlékével és a XVIII. század végi népességszámhoz képest 50 %-nál nagyobb mértékben fogyó falvak sorsával való foglalkozás. Ezen felül az elpusztult falvakat, mint kulturális örökségünket

1. kép: Derenk, emlékoszlop avatás (http 9, 2007)

2. kép: Gerencsér, emlékoszlop avatás (http 10, 2009)

a területileg illetékes önkormányzattal együttműködve egy megemlékezés keretében táblával megjelölni (1. és 2. kép), valamint a pusztuló falvak demográfiai helyzetét elkészíteni és bemutatni. Az emléktábla állíttatás mellett helyi és országos konferenciákat is szerveznek. Ezzel előmozdítva a szülőföldismeretet, a falvak közösségének összekovácsolását, illetve turisztikai látvány fokozását. Persze az egyesület az alapszabályzatban leírtak ellenére a XVIII. század eleje óta elpusztult falvak megemlékezése elől sem zárkózik el, ha erre igény van. (Kovacsics 2005)

A szakmai megközelítésre egy másik példa a **honismereti körök** emlékörzést segítő munkája. A teljesség igénye nélkül ide sorolható az 1991-ben alapított Vas megyei Honismereti Kör, amely Csempešzkopácson, Csepregen, Felsőmarácon, valamint Vasszécsényben állíttatott emlékoszlopot az ott található szellemfalvakért. A Baranyai Honismereti Egyesület pedig Szentlászlon helyeztetett el emléktáblát.

A civil kezdeményezésű emlékörzésére egy jó példa **Dr. Kelemen Ferenc** (az Államigazgatási Főiskola volt főigazgatója), aki a szülőfalujában állíttatott keresztet Pusztaszúc emlékére. Csongrád megyében Csomorkányon, Ráróson, valamint Szikáncson a **helyi lakosság** kezdeményezésére a helyi önkormányzat készíttetett emlékoszlopot, vagy határjelet. Ezek a területek emlékhelyekké váltak, ahol évente visszatérő ünnepségeket rendeznek. Az ilyen és ehhez hasonló kezdeményezések az identitásból fakadó kulturális és honi kötődést példázzák. A civil kezdeményezésekből fakadó közösségi erőt szemlélteti a **Wikipédián**, az internetes szabad enciklopédián beindult önszerveződés is. A Wikipédiának az a különlegessége, hogy saját olvasói szerkesztik. Erejét és jelentőségét pedig mi sem igazolja jobban, mint a 2003-as indulása óta keletkezett 204.582 darab szócikk, illetve az ellenőrizhetőség. Alapelvei szerint objektív információkat tartalmaz, amelyeknek nem ez az első közlési helyük. Így az egyes tartalmakhoz társított hivatkozások által minden adat visszakereshető megbízható és hiteles források segítségével. A kutatási témám kapcsán egy éve még alig lehetett információhoz jutni ezen a portálon, viszont az elmúlt időszakban új kategória jelent meg Magyarország történelmi települései címmel. Ez két alkategóriára van osztva, az egyik a Magyarország elpusztult települései, a másik pedig a Magyarország megszűnt települései. Az előbbi csoportba sorolja az önállóságukat elvesztett községeket, melyek egy másik település részévé váltak. Ez az alkategória jelenleg mindössze egy felsorolást tartalmaz azokról a településekről, melyeknek részévé váltak más egykor önálló falvak. A másik csoport a teljesen elnéptelenedett települések hajdani elnevezéseit összesíti. Az előbbihez hasonlóan jelenleg ez az alkategória is csupán egy felsorolást tartalmaz. (http 1, 2011)

A kutatásom során feltárt anyagok összességéként elmondható és a néhány kiragadott példából is jól látszik, hogy összetettsége miatt a szellemfalvak témakörét szinte lehetetlen általánosságban tárgyalni, ezért tartom fontosnak egy konkrét példán végig vinni a kérdés tájépítészi megközelítésének egyik lehetőségét. Igaz, ugyanebből az interdiszciplinaritásból adódóan egy példán keresztül mindent bemutatni természetesen nem lehet. Minden szellemfalu esete más és más, ezért megörzésük lehetőségei is igen változatosak.

2. Célkitűzés

Jelen dolgozat célja a kultúrtörténeti egyedi tájérték kataszterezés módszerének analízisa a magyarországi szellemfalvak megőrzésében. A módszert mostanáig pusztán élő települések közigazgatási területére alkalmazták, de felvetésem szerint ez a vizsgálati és feldolgozási rendszer nem csak erre alkalmas. Ennek a hipotézisnek az érdekében a módszer gyakorlatának alkalmazása mellett néhány pontjának újraértelmezésére is szükség van. A dolgozatommal szeretném elérni, hogy az évszázados táji emlékek ne pusztuljanak tovább, hisz azok az egykori hagyományokról, szokásokról, tájhasználatról mesélnek. Mindezt egy konkrét példán végigvezetve kísérlem meg, amin keresztül bemutatom hogyan érhető tetten egy hajdan volt település. Mik azok az egyetemes értékek, amelyek megjelenésére lehet számítani egy szellemfaluban, ahol az élhetőség megszűnik valamilyen oknál fogva. Ehhez eszköznek Derenk szellemfalvát választottam, ami sokszínűségével és publikáltságával már most egyfajta mintát állít a magyarországi szellemfalvak elé. Ezt mi sem igazolja jobban, mint a megjelenő közösségi összetartás és **értékeinek** hosszú sora:

- 2008 óta létezik a Derenki Emléktúra, melynek főbb állomásai: Szendrő, Andrástanya, Jablonca, Derenk, Szádvár, valamint Szögliget. Ennek nyomvonalán végigjárható a szellemfaluhoz kapcsolódó legtöbb emlék.
- 2003 óta a Magyarországi Lengyelség Történelmi Emlékhelye, azaz kultuszhely, épített örökség. Múlt, aminek jövője van. Az egykori lakosok és leszármazottaik minden év július hónap harmadik vasárnapján megrendezik a derenki búcsút, hagyományaik őrzése céljából, azaz zarándokhely, kegyhely. Példaértékű, határokon átnyúló összefogás jelképe a magyarok, a lengyelek és a szlovákok között.
- 1993-ban megszületett az első kisebbségekről szóló törvény Magyarországon. Ezt követően, 1994 végén lezajlott az első kisebbségi önkormányzati választás, mely során Emőd Istvánmajorban megalakult a Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, melynek elnöki címét Bubenkó Csaba (derenki leszármazott) kapta. Céljaik között szerepelt a lengyel kisebbség anyanyelvének, hagyományainak és kultúrájának ápolása és megőrzése. Ekkor merült fel első alkalommal, hogy Derenk területén magántőke, valamint pályázati pénzek bevonásával skanzent alakítsanak ki. Ide tartozik az a tény is, hogy a borsodi lengyelség számottevő többsége derenki leszármazott, így lengyel eredetük bizonyítása létfontosságú a számukra, ami számtalan kutatás közvetlen generátora volt.
- A derenki lakosság a görál nyelv őrzője, aminek az alapja a lengyel, de ezen felül magyar és szlovák szavak is keverednek benne. A derenki leszármazottak jelenleg is,

közel 300 éve őrzik őseik nyelvét és etnikai tudatát, azaz kulturális érték és jelkép a szellemfalu.

- Szinte száz 100%-ig római katolikus volt a település lakossága, ellentétben a környező községekkel, ezért vallási hovatartozása miatt is elkülönült a környező településektől.
- Rendszeres kiállítási helyszín.

Ebből a felsorolás is jól látszik, hogy Derenken az értékek és lehetőségek egész sora adott, ami garantálja a téma lehető legszélesebb körű vizsgálatát. Tehát kiválóan alkalmas arra, hogy szellemfalvak analízisének kellékeként használjam.

3. Anyag és módszer

Derenk jelenlegi helyzetét számtalan szakmai eszközzel meg lehetne közelíteni. Én a munkámhoz a **kultúrtörténeti egyedi tájérték kataszterezés módszerét** választottam, mert ez egy komplex vizsgálati lehetőség. Összegyűjti, kiemeli, és ezáltal nagyobb lehetőséget biztosít az egykori falu múltjának tájban megbújó emlékeinek feltárásához. Az így kapott adatbázis egy olyan nyilvántartás, ami felhívja a figyelmet és egyszerre kezeli a kultúrtörténeti egyedi tájértékeket, melyek az egykori lakosok társadalmának, Derenk hajdanán meglévő környezetének és az akkori gazdaság helyzetének lenyomatai. Ezek azok a tulajdonságok és folyamatok, amik befolyásolják az egykori falu szerkezetét. Mindennek eredményeként eddig rejtett értékek is „felszínre kerülnek”, melyek gazdagítják a helyi turizmus kínálatát, növelik a gazdaságot, erősítik a helyi kultúrát, hagyományokat és identitástudatot. Valamint segíti a védelmet és a megőrzést, mivel ennek az adatforrásnak a segítségével a települések egy sokkal megalapozottabb, értékeiket és erősségeiket nyomatékosabban szem előtt tartó településfejlesztési programokat tudnak kidolgozni.

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény a következőképpen határozza meg az **egyedi tájérték fogalmát**: „Egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van.” Ezen belül is két csoportról beszélhetünk: a természeti egyedi tájértékekről és a kultúrtörténeti egyedi tájértékekről. Ezek kataszterezéséhez azonos logika mentén felépített egységes metodikát kell alkalmazni, aminek teljesülnie kell a felvételezésnél, adatgyűjtésénél, adatfeldolgozásánál, megállapításoknál, valamint a kataszter összeállításának tartalmi és formai kialakításánál.

2004-ben elkészült **Szögliget** közigazgatási területére egy előzetes egyedi tájérték kataszterezés. Erre a listára a derenki kápolna, az út melletti fészület, mint kultúrtörténeti egyedi tájértékek, valamint derenki mészkö alapszelvénye, mint földtudományi egyedi tájérték, illetve Derenk romfalu, mint tájképi egyedi tájérték került fel. A településrendezési tervet alátámasztó szakági munkarészeiben, valamint az Örökségvédelmi hatástanulmányban a község külterületének legnevezetesebb értékei között szerepel „Derenk romközség”. (Soltész 2009) Ezen kívül a **TÉKA** honlapján is regisztráltak 105 egyedi tájértéket Szögliget területén, amiből 48 található Derenk egykori közigazgatási területén. Ezekről általánosságban elmondható, hogy különböző adatbázisokból származnak, azaz helyszíni bejárás során még

nem ellenőrizték, illetve nem mindegyik kultúrtörténeti egyedi tájérték. (http 5) Az **Aggteleki Nemzeti Park** területére is készült egy egyedi tájérték kataszterezés 2003-2004-ben. 233 db értéket találtak, amiből 5 („Derenk romközség”, Ménes-tó, Mocsolya-völgy szurdoka, Szádvár és annak romjai) található a vizsgálati területen és ebből csak 3 kultúrtörténeti egyedi tájérték. (Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság 2008) A felsorolt felmérések szabványai nem teljesen felelnek meg az általam használatnak, illetve a 2009-ben megjelent új szabvány miatt tartom indokoltnak egy új, Derenk 1943-as közigazgatási határain belül történő kultúrtörténeti egyedi tájérték kataszterezés elkészítését.

A munkához a **Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék szakmai műhelye** által meghatározott besorolást és adatlapokat használtam. Ennek értelmében kultúrtörténeti egyedi tájértékeknek minősülnek azok a tájelemek, amelyek valamely közösség számára jelentőssé váltak – azokat a közösség építette, készítette, használta vagy használja, illetve érzelmiileg kötődik hozzá. (Csimá 2010) A közösség ez esetben elsősorban Derenk egykori lakosainak leszármazottai, a szögligeti lakosok, valamint a magyarországi lengyelség. Az eddigi több mint két évtizedes gyakorlat szerint egyedi tájérték kataszterezés minden esetben egy település teljes közigazgatási területére készült. A szellemfalvakat nehéz lehatárolni, de hogy megfeleljen ennek a kritériumnak a kutatásom, ezért mintaterületnek Derenk 1943-as közigazgatási területét választottam, ami a szellemfaluvá válás előtti kiterjedését tükrözi.

Az **adatlapok** a következő információkat tartalmazzák (3. kép):

- **Település neve**, melynek közigazgatási területén található a vizsgált szellemfalu. A vizsgálati mintaterület beazonosítása érdekében szerepel ez az információ az adatlapon.
- Az **egyedi tájérték azonosítására alkalmas jelzet**, melyet a település és a szellemfalu kezdőbetűiből képzünk kötőjellel elválasztva, valamint tartozik hozzá egy sorszám is.
- Az egyedi tájérték konkrét **megnevezése**, melynél szakmai meglátások mellett figyelembe vesszük a helyi elnevezéseket, szóhasználatot.
- A második és harmadik sor adatai tartalmazzák az egyedi tájérték **típuscsoportját** és azon belüli **típusát**, valamint **fajtáját** is. Ezek az információk a rendszerezést és a kategorizálást segítik elő, melynek során előfordulhat, hogy egy egyedi tájérték több típus(csoport)ba is besorolható.
- A következő két sorban szerepelnek a pontos **helyszínre** vonatkozó adatok, azaz egy **leírás**, a jellemző **földrajzi koordináták** EOVS rendszerben és a **helyrajzi szám**. Ezek a későbbi helyszínelések, kutatások, ellenőrzések miatt fontosak.

- A **tulajdonos vagy kezelő** megnevezése, ami a jövőbeni intézkedések megkönnyítésére szolgál.
- Az **egyedi tájérték főbb jellemzői**, ami egy részletes leírás és a szakmailag leginkább releváns tartalom.
- Az egyedi tájérték **korát**, illetve **keletkezésének időpontját** meghatározó számadat minimum évszázadra pontosan.
- Az **egyedi tájérték állapotának tájvédelmi szempontú értékelése és a szükséges intézkedések**, ami egy másik szakmailag kiemelt fontosságú rész. Ezen felül, ezek az információk nyújtanak segítséget a terület kezelőinek és a döntéshozóknak.
- Az **adatfelvevő neve**, az **adatforrás(ok)**, valamint az **adatfelvétel pontos időpontja** évvel és hónappal meghatározva.
- A bal oldali sávban egészülnek ki a leírások az egyedi tájérték állapotát igazoló és környezetét bemutató **fotóval**, illetve elhelyezkedését illusztrálja **térképi kivágattal**, melyek a szemléltetést segítik elő.

egyedi tájérték adatlap

Szögliget		SZ-D-01	Derenki Általános Iskola			
Típuscsoport, típus		Településsel kapcsolatos, építészeti emlék				
Fajta		Iskola				
Helyszín		Szögliget külterülete. Derenk, szellemfalu központi területén van.				
Koordináta	szélességi	É 48°32'31"	Helyrajzi szám	0230		
	hosszúsági	K 20°38'24"				
Tulajdonos/kezelő						
A tájérték főbb jellemzői		1943-ig a község általános iskolája, aztán vadászépület. Jelenleg 3 helyiségében álló állandó kiállítás van Derenk történetéről, a Felső-Bódva-völgy Leader falvainak turisztikai látnivalóiról, valamint információk találhatóak a magyarországi lengyelségről. Két bejárata felett található táblák felirata: „A Derenki Lengyelség Emlékhelye”, mely szöveg magyarul, lengyelül és angolul is rajta van a táblákon. Helyi védelem alatt álló épület. 17,7 m × 11,1 m-es az alaprajza. 4 m magas homlokzatán cseréppel fedett kontyos tető van.				
Kor, keletkezés ideje		XIX. század vége – XX. század eleje				
Állapot, veszélyeztetettség		Felújított.				
Tájvédelmi szempontú értékelés		Településképi érték, aminek helyi jelentősége van. A magyarországi lengyel kisebbség identitástudatát erősítő, nemzetközi jelentőséggel is rendelkező tájérték.				
Szükséges intézkedés		Környezetrendezés és állapotmegőrzés.				
Adatforrás		Helyszíni adatfelvétel				
Adatfelvevő		Matók Andrea				
Adatfelvétel ideje		2011. július				

3. kép: Kultúrtörténeti egyedi tájérték adatlap mintája (2011)

Ez az egységes kialakítás nagyon fontos és elengedhetetlen a visszakereshetőség, áttekinthetőség és összehasonlíthatóság kedvéért, mert ennek betartásával válhat egy nagy adatbázis részévé a kataszterezés. Célom volt, hogy az adatfeldolgozás lehetővé tegye az egységes adatkezelést, adatmódosítást, és az eddigi számítógépes feldolgozásnak részévé tudjon válni. Az adatfeldolgozás eredménye az adatlapok gyűjteménye, illetve az azokat összesítő értéklisták, valamint egy 1:10000-es, az értékek elhelyezkedését bemutató összesítő térképlap.

Arra törekedtem, hogy minden egyedi tájérték saját adatlapot kapjon. Ugyanakkor az egyazon fajtához tartozó (változathoz) tartozó, nagy számban előforduló értékek, egyetlen jelzet alatt kerültek kataszterbe (például a régi sírjelek). Bizonyos esetekben az is előfordulhat, hogy egy egyedi tájérték akár két egyenrangú típusba is besorolható. Ekkor a kataszteri lapon mindegyik megjelölésre került. A kataszter adatbázisa nem lezárt, nem végleges dokumentáció. Előkerülhetnek Derenk egykori közigazgatási területén jelenleg nem ismert kultúrtörténeti egyedi tájértékek, illetve számítani lehet egyes, veszélyeztetett tájértékek eltűnésére is. További kutatások eredményeként a kataszterben lévő adatok pontosíthatók, kiegészíthetők.

4. Derenk természeti adottságai, táj- és településtörténeti áttekintése

Ebben a fejezetben célom Derenk adottságainak, történelmi múltjának és jelenlegi helyzetének feltárása témák szerint csoportosítva. A feltárt adottságok fogják segíteni az egyedi tájérték kataszterezés során talált értékek jelentőségének megértését. Mielőtt ezeket kifejteném meg kell határozni a mintaterületet, amelyen vizsgálgódní fogok. Egy szellemfalu esetén ez nem könnyű feladat és számos kérdést vet föl, mert nem egy konkrét, jogilag meghatározott és lehatárolt közigazgatási egységről van szó. Mivel a kultúrtörténeti egyedi tájérték felmérésének eddigi magyarországi gyakorlata szerint kataszterezés meglévő települések teljes közigazgatási területére készül, ezért a mintaterület kiválasztásánál Derenk 1943-as, a szellemfaluvá válás előtti közigazgatási területe mellett döntöttem, mivel meglátásom szerint ez az a terület egység, ami a legjobban megfelel az eddigi gyakorlatnak és leginkább lefedi a feltárni kívánt értékeket.

4.1 Elnevezés

A szellemfalu neve, Derenk (Deren, Deryn, Dren, Drenka) szláv eredetű szó. Somot, sombokrot, somfát jelent. A névadás utal a település természeti, táji adottságaira, ami környező településeknél jellemző volt (pl. Almás, Körtvélyes). A somfelhasználás lehetőségei (befőtt, pálinka készítése, esztergályozás) a falu lakosságának mindennapjaihoz tartoztak (pl. somfanyeles eszközök nagyon közkedveltek voltak). (Rémiás 2008.)

4.2 Elhelyezkedés, térségi kapcsolatok

4. kép: Derenk elhelyezkedése (http 2 és 3 alapján készült, 2011)

Tájföldrajzi szempontból az Észak-Magyarországi középhegység nagytáj, az Aggtelek-Rudabányai hegyvidék középtáj, azokon belül pedig az Alsó-hegy kistáj része. Közigazgatási szempontból a Közép-Magyarországi régióban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az Edelényi kistérségben található Szögliget település külterületén, a szlovák határtól 1 km-re (4. kép), az Aggteleki Nemzeti Park területén fekszik. Szögliget révén a Galyasági Településszövetségnek is tagja. A határos települései voltak: Körtvélyes, Almás, Aggtelek, Szögliget. A gyorsforgalmi utaktól és a fő közlekedési tengelyektől távol van. Található a területen bicikli-, lovas-, autópálya és számos túraútvonal is, mégis periférikus helyzetben van. Az elhelyezkedéséből adódó zártság (a szellemfalu létrejötte előtt zsákfalu volt) mindig is kulcsszerepet játszott a település életében, illetve ennek köszönhető, hogy a szellemfaluhoz és annak értékörzéséhez annyira ragaszkodnak a leszármazottak. (Rémiás 2008)

4.3 Természeti és táji adottságok

A természeti és táji adottságok témakörét az Aggteleki Nemzeti Park természetvédelmi kezelési terve (Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság 2008), valamint a Magyarország kistájainak kataszterében (Dövényi 2010) szereplő adatok alapján dolgoztam föl, mivel ez a két dokumentum tárgyalja a legteljesebben a területre vonatkozó adatokat. A könnyebb átláthatóság kedvéért hét alfejezetre bontottam a témát az adottságok szerint.

4.3.1 Geológiai adottságok

Derenk földtani felépítés szempontjából az Aggtelek-Rudabányai-hegység területén helyezkedik el. Itt a különböző üledékképződési környezetben keletkezett kőzetek egymás mellett, illetve felett egyaránt előfordulnak. A gyúrt pikkelyes és velős szerkezetek ezt a képet még tovább gazdagítják. A geológiai adottságokat **uralkodóan karbonátos jellegű kőzetek** adják. A település határában található hozzávetőleg 80%-ban dolomit és mészkő, valamint vízzáró agyagpala, illetve homokkő, azaz triász kori üledékek, amelyek megjelenése változatos rétegsorú. A terület egészére az „A” típusú karsztos formakincs jellemző, valamint a nagyméretű platódolinák. Kivételes karsztformák a nagy mélységű zsombolyok.

4.3.2 Talajtani adottságok

A talajtani képet tekintve csak kis számban fordulnak elő jól körülhatárolható genetikai talajtípusok. A meredekség, az égtáji kitettség, azaz az igen változatos lejtésviszonyok miatt ezek előfordulása mozaikszerű. **99%-ban karbonátos anyakőzeten**

kialakult rendzina talajok találhatóak itt, amelyeket a 17% feletti lejtőkategóriájú területeken vannak. A maradék igen elenyésző részen, a maximum 5%-os lejtésű tájakon fiatal, nyers öntéstalajok találhatóak a Ménes-patak ártere mentén (a VII. termékenységi kategóriába sorolható). Ezeken a csekély kiterjedésű területeken zöldellő réteket és legelőket találunk. További jellemzők a területen kialakult talajra a nem vagy részben mállott durva vázrészek, a sekély termőréteg, valamint a szélsőséges vízgazdálkodás. Ezek együttese adja, hogy **a talaj termékenysége túlnyomórészt nagyon gyenge** (a IX. termékenységi kategóriába sorolható). Mezőgazdasági művelésre alig alkalmas. A tájkép meghatározója is a megközelítőleg 80%-os erdős borítottság.

4.3.3 Domborzati adottságok

A szellemfalu egy **völgykatlanban** helyezkedik el átlagosan 400 m tengerszintfeletti magasságon. Legmagasabb pontja hozzávetőleg 500 m körüli. Alacsony, kevésbé tagolt középhegység. A domborzat szerkezetét leginkább a KÉK-NyD Ny-i csapás menti rátolódás határozza meg. A tájat K-Ny-i irányú sasbércvonulatokból álló alacsony karsztos középhegység, illetve hegy és meredek lejtők tagolják. Az átlagos relatív relief 172 m/km^2 . Karsztos formakincs jellemzi a terület egészét, melyek közül igazán különlegesek a zsombolyok, valamint a nagyméretű platódolinák. Horizontálisan csak gyengén szabdalt terület. Ezeknek az adottságoknak volt köszönhető a település rendkívül zárt mivolta, hiszen több száz méteres, erdős hegyek övezték. Máshonnan származó emberek csak nagyon ritkán mentek a faluba.

4.3.4 Felszíni és felszín alatti vizek

A Tiszát tápláló Sajó-folyó, azon belül a Ménes-patak vízgyűjtő területén fekszik a szellemfalu, ami **karsztforrásokban gazdag** hely. Viszont kevés vízlevezető völgy található itt, ezért $1,6 \text{ km/km}^2$ az átlagos vízfolyássűrűség. A területen sok időszakos, csak intenzív csapadékhulláskor vagy hóolvadáskor kialakuló tó található, melyek közül az egyik a **Derenki-tó**. Amúgy egy állandóan aktív víznyelő, melynek maximális vízhozama 50 liter/perc, minimális vízhozama csak szivárgásnak felel meg. A hidrológiai adottságokat gazdagítják az állandó természetes tavak is, melyek nagy része az egykori víznyelők eltömődésével, feliszapolódásával jött létre. A tavak egy másik fajtájához tartozik a **Ménes-tó**, ami egy 1730 km^2 -es területen fekvő, mesterségesen felduzzasztott halastó. A területen találhatóak még töbörök (dolinák) és számos forrás is. Ezek közül a jelentősebbek a **Csemetekerti-forrás**, a **Medvekerti-forrás** és a **Szarvastetői-forrás**, amelyek vízhozam-ingadozása nagyon nagy. A Ménes-völgy legnagyobb forrása pedig a **Fedor-forrás**. Az

elsősorban nitráttól elszennyeződött talajvíz hozzávetőleg 4-6 m-es mélységben található a völgyben. Áramlásának iránya megegyezik a felette előforduló felszíni vízfolyások irányával. Ezek közül a jelentősebbek **Lizina- és a Mocsolya-patak**. A leghosszabb pedig a **Ménes-patak**, melynek vízjárása nagyon szélsőséges, ezáltal nagy árvizeket okoz kora nyáron és hóolvadáskor. Összességében elmondható, hogy a vizsgált terület hidrológiai viszonyai megjelenési formájukat tekintve igen gazdagok.

4.3.5 Klimatikus tényezők

A terület **mérsékeltén hűvös – mérsékeltén nedves, szubkontinentális éghajlatú** hosszú nyárral, mégis az országnak ez egyik leghidegebb tájegysége. Ez a Kárpátok közelsége miatti erős hegyvidéki hatásnak köszönhető. A napsütéses órák száma 1800 körül van, amelyből nyáron 700, télen viszont 170-180 óra várható. Az évi középhőmérséklet 8-8,5°C. Ezt tovább bontva, az évi abszolút hőmérsékleti maximumok átlaga 31°C, míg a minimumoké -18°C. A fagymentes időszak nagyjából április végétől október közepéig tart, azaz kb. 160-165 napot ölel fel. Átlagosan 40-45 közötti a hóval borított napok száma és 50 cm az átlagos maximális hóvastagság. Az évi csapadékmennyiség kb. 680 mm. A legcsapadékosabb hónapok május, illetve június, míg a legszárazabbak a január és a február. Az ariditási index hozzávetőleg 1,04. Nyugati, 2,5-3 m/s-os erősségű szél jellemzi a területet. Mindössze 10,8% a szélcsendes napok éves gyakorisága. Ezek az adottságok az erdőgazdálkodásnak és a turizmusnak nagyon kedvezőek, viszont a mezőgazdaságnak kevésbé. Így csak a nem túl hőigényes, fagytűrő növényeket lehet termeszteni.

4.3.6 Növényvilág

Derenk hajdani közigazgatási területe a növényföldrajzi tipizálás aspektusából a Pannónia flóratartomány (*Pannonicum*), az Északi-középhegység flóraidék (*Matricum*), azon belül pedig a Tornai-karszt flórajárás (*Tornense*) része. Magyarország potenciális vegetáció térképéről leolvasható, hogy az ember letelepedése előtt ártéri ligetredők (főképp *Fraxino pannonicae-Quercetum roboris*), mocsarak (buckaközökben és völgyi réteken rétláposodás is előfordult), kontinentális jellegű molyhos tölgyesek (*Corno-Quercetum pubescenti-petraeae*), bokorerdők (*Ceraso-Quercetum pubescentis*), lejtősztyeprétek, sziklagyepek, cseres tölgyesek (*Quercetum-petraeae-cerris*) és egyéb savanyodó talajú tölgyesek, illetve hegyi gyertyános tölgyesek (*Querco petraeae-Carpinetum*) jellemezték a tájképet. (Zólyomi 1981) Jelenleg az erdészetileg hasznosított területeket közép- és időskorú, általában **keménylombos erdők**, illetve **fenyvesek** alkotják. Így a tájképet uraló társulások a sziklaerdők, bokorerdők és a sziklagyepek (*Seslerietum heuflerianae*), de előfordul gyertyányos-tölgyes és középhegységi

bükkös is. A folyó- és patak-völgyeket puhafa ligetredő maradványok jellemzik. Kisebb foltokban égerligetek és bokorfüzesek is megjelennek. Telepített erdőiben megjelenik a feketefenyő (*Pinus nigra*), az erdei fenyő (*Pinus sylvestris*) és a luc-fajok (*Picea spp.*). A megjelenő özönfajok zömében gyalogakác (*Amorpha fruticosa*), aranyvessző-fajok (*Solidago spp.*), valamint tájidegen őszirózsá-fajok (*Aster spp.*), japánkeserűfű-fajok (*Reynoutria spp.*), bálványfa (*Ailanthus altissima*) és akác (*Robinia pseudoacacia*).

4.3.7 Állatvilág

A vizsgált terület állatföldrajzi besorolását tekintve a Palearktikus faunartomány, a Euro-turáni faunavidék, a Közép-dunai faunakerület, az Ósmátra faunakörzet, azon belül pedig a Börzsöny-Mátra-Bükk faunajárás tagja. Általánosságban elmondható, hogy a terület **barlangi élővilága** nagyon gazdag. A barlangokat csak menedéknek használó állatok közül a legfontosabbak a denevérek, amik a karsztvidék kiemelt természetvédelmi értékei. Ezen felül a terület **nagyvadakban** szintén igen gazdag. Ezek képviselői a gímszarvas (*Cervus elaphus*) állománya, az őz (*Capreolus capreolus*), a muflon (*Ovis musimon*), a vaddisznó (*Sus scroa*), a farkas (*Canis lupus*) és a hiúz (*Lynx lynx*), viszont a barnamedve (*Ursus arctos*) csak elkóborló váltóvadtóként van jelen. A térség **madárvilágában** több ritka és fokozottan védett faj van. A **hüllőket** tekintve viszont csak olyan fajok élnek itt, melyek az egész országban széles körben elterjedtek. A **puhatestűek** közül a hegyvidéki elterjedésű csigák találhatók meg. A **rovarok** közül épp úgy nagy számban élnek itt egyenesszárnnyú rovarok (*Orthoptera*), mint bogarak (*Coleoptera*), vagy lepkék (*Lepidoptera*). A **vízi élővilág** is számottevő, annak ellenére, hogy folyó- és állóvizekben nem túl gazdag a terület, ami alól egyedül a Ménes-völgy kivétel.

4.4 Táj- és településtörténet

Ebben a fejezetben a táj és Derenk településtörténetének összefonódását tárgyalom a Hadtörténeti Térképtár térképei, Rémiás Tibor „Derenk” című monográfiája (Rémiás 2008), valamint Ryszard Kantor és Ewa Krasinska kutatása alapján (Kantor – Krasinska 1998). A téma áttekinthetősége kedvéért a kérdéskört alfejezetekre tagoltam a gazdasági fellendülés és hanyatlás, illetve azok következményei által meghatározott szakaszainak, korszakainak tükrében.

4.4.1 Emberi átalakítás előtti állapot, illetve a honfoglalás előtti kultúrák nyomai, hagyatécai

Derenk táj- és településtörténetének a kezdetét, az emberi átalakítás előtti állapotokat a 4.3.6 alfejezetek tartalmának Magyarország potenciális vegetáció térképére vonatkozó rész foglalja össze. (Zólyomi 1981) Az ezt követő időszakról, a honfoglalás előtti kultúrák nyomairól és hagyatékaikról az eddigi kutatások alapján nincs információ, mert eddig a területen régészeti lelőhelyet nem tártak fel. Ennek ellenére valószínű, hogy a **tájszerkezetben történt beavatkozások kezdete** erre az időszakra esik. A környéken a megélhetést a mészégetés, szénégetés, állattartás, vadgazdálkodás és a földművelés jelentették. A tűzifához, fűrész- és építőanyaghoz szükséges fakitermelések jelentősen megváltoztatták a térség állományszerkezetét, azaz a fajösszetételt és a korstruktúrát egyaránt. Az irtások helyén fokozatosan származék- és féltermészetes másodlagos társulások telepedtek meg.

4.4.2 A letelepedéstől az első statisztikai adatokig

A harmadik korszak kezdetét, a falu keletkezésének pontos dátumát szintén nehéz megállapítani. A község szláv eredetű neve arra enged következtetni, hogy az első lakók szlávok lehettek. Annyi biztos, hogy középkori eredetű a község, hiszen Szádvár uradalmának része volt, aminek **első okleveles említése 1268-ból származik**. A vár romjai a település határában álló hegyen találhatóak. Szorosan összefonódott múltjuk kezdetén Derenk a már történeti Torna vármegyéhez tartozott, mint a királyi várbirtokok egyike. Feltehetően IV. Béla építette a szádvári erődítményt, ami kiszolgáló településeivel 1415-ig királyi kézben voltak. Ekkor Zsigmond király a pelsőci Bebek családnak adományozta a területet, amivel a **szádvári** domínium falvaként a **várbirtok része** lett Derenk. A falu jelentőségét igazolja egy 1427. évi portális összeírás, ami szerint 23 porta adózott (ez hozzávetőleg 400-450 főnyi lakosságra utal). A Bebek család birtoklását több gróf követte, majd a Csákyak, a korszak vége felé pedig a herceg Eszterházyak tulajdonába tartozott. Egy XVI. század végi összeírás szerint a falunak szinte nem volt adója, „csak a száraz kócsma volt”. A falu helyzete csak tovább romlott, mert az 1674-re datálódó következő írásos forrásban megjegyzik, hogy szőlő nem volt, rozs, zab és búza termesztésével foglalkoztak, de nagy volt a szegénység. Egy 3 évvel későbbi összeírásban az állattartásról is említést tesznek. A falunak 74 báránya, 54 kecskéje, 4 juha és 4 bakja volt. Derenk hanyatlása 1702-re tovább fokozódott. Ekkor már csak 6 család lakott a településen. Majd egy időre kihalt a település, aminek következtében a település elgázosodott

és egy része beerdősült. Összegezve, a korszak végére a letelepedést követően kialakult faluszerkezet és táji struktúra teljesen lehanyatlott.

4.4.3 A feudális gazdálkodás időszaka (XVIII-XIX. század)

A falu negyedik korszakának kezdetét, a feudális gazdálkodás időszakát legjobban Bél Mátyás „Noitia Hungarie novae historico-geographica” című műve írja le: „Azelőtt magyarok lakták, akiket az **1710. évi pestis szinte teljesen kiirtott**. Azután mintegy fél évtizedig parlagon hevert, míg lengyel szegény nép, akiket az éhség űzött el lakóhelyeikről, kezdte újra benépesíteni. De nem tudott itt meggyökerezni ez az idegen nép... Így legtöbben visszatértek oda, ahonnan jöttek. Akik itt maradtak nyomorúságos életet éltek. ...Kevesen maradtak, akik a rossz fekvésű, sziklás és terméketlen földet most haszonnal művelik.” (Bél 2011) A körülmények ellenére a falu lassan **újra benépesült**. Ebben az időszakban állattartás tekintetében elsősorban juhokkal foglalkoztak. A faluhoz tartozott némi szántó és rét is, azaz a tájkép elkezdett visszaformálódni az elvadult természetből egy megművelt környezetté. Ez a folyamat igen lassú volt, amit az a tény is igazol, hogy az 1760-as évek elején a **szádvári uradalom legkisebb falvainak egyike** volt. 9 lakott és 9 pusztá telekkel, valamint 1 házas zsellérrel rendelkezett a település. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés (1771-1772) tisztázta a faluban lévő tulajdonviszonyokat. E szerint 5 jobbágycsalád élt Derenken, melyek ¼ telekkel, 8 hold szántófölddel és 3 embervágó réttel rendelkeztek, valamint 18 házas és 2 házatlan zsellér család is lakott a településen. Marháik ekkor már híresek voltak. Szőlővel továbbra sem rendelkeztek, viszont gyümölcstermesztéssel foglalkoztak a faluban, valamint kocsmát is üzemeltettek. Pár évtizeddel később, 1831-ben kolerajárvány tizedelte meg a lakosságot. A korszak végére kialakult tájszerkezet mind a katonai felmérésekről, mind Pesty Frigyes 1864-es helynévtárából tökéletesen kiolvasható. Az 1784-es I. katonai felmérésen már látszanak a főbb utak és Derenk (Dering) kis falva erdőkkel övezve. **Vidomaj-pusztá először a 1852-55-ös II katonai felmérésen jelent meg.** A településközponttól hozzávetőleg néhány kilométerre, K-re helyezkedik el, a Szögliget Derenk között húzódó szekérút mellett egy kocsmával és egy erdőkerülő lakkal. A Szögliget felől a kocsmánál válik ketté az út, melynek egyik ága Derenkre vezet, a másik a ma már Szlovákiában található, Almás településére.

4.4.4 A tagosítás, tőkés átalakulás időszaka (1848-1943)

A település ötödik korszaka egy tulajdonosváltással kezdődött, mikor 1869-ben gróf Andrassy Manónak a birtokába került a község. Ez volt a tagosítás és a tőkés társadalom időszaka. 1881-ben változás történt a közigazgatási felosztásban. 1945-ig Abaúj-Torna vármegye része lett Derenk. Szintén 1881-ben adták ki Derenk helység tagosítási föld

könyvét. Ebben a falu teljes közigazgatási területe: kb. 1490 ha. A tájhasználatot továbbra is elsősorban erdőgazdálkodás jellemezte, valamint némi szántó és rét is megjelent a tájszerkezetben. Az 1920 tavaszán létrejött trianoni békediktátum egy újabb fordulópontra volt ebben a korszakban, mivel a szádvári uradalom falvai a határ meghúzásával átkerültek Csehszlovákiába. Derenk kivételes helyzetbe került, mert az egyutcás falu közepén húzták meg az országhatárt. A falu lakóinak felháborodása miatt lehetőséget adtak, hogy egy népszavazás során a község lakói eldönthessék, hogy melyik országhoz szeretnének tartozni. Gazdasági érdekektől vezérelve Magyarországot választották, így Derenk teljes közigazgatási területe visszakerült, az ország határain belülre. Ezzel a **trianoni határmegvonással** az addigi hagyományos kötődések a közeli csehszlovák településekkel megszakadtak, illetve nehézkessé váltak. 1933-ban jött létre a Derenki közbirtokosság legeltetési társulata. Hozzávetőleg 475 ha-os legelő terület el a község határában, ami a társulat 37 tagja közösen használt. A tájhasználat szabályozására nem ez volt az első kísérlet. 1880-ig a derenki lakosoknak joguk volt a faluhoz tartozó erdőkben vadászni. A **szolgalmi használati jogok szabályozásával** ez a lehetőség hivatalosan megszűnt, ennek ellenér a vadban és erdőben gazdag vidéken továbbra is az **erdőgazdálkodás** (cserhántás, erdőőri teendők, fakitermelés, facsemeték ültetése, fafuvarozás, medvéskert gondnoksága, szénégetés, úri vadászatokon való hajtatás) és **orvvadászat** jelentette a mindennapi megélhetést. Ezen felül az orvvadászatra a szántók védelme érdekében is rá voltak szorulva a lakosok, mert ha nem lötték ki a vadakat, akkor megették a termést. A károkat pedig senki nem térítette meg. 1936-ig ez szinte zavartalanul zajlott, ami jól igazolja a falubeliek ragaszkodását és összetartását. Ekkor újabb fordulópontra következett be a tájhasználati konfliktusok miatt, mivel a gróf Andrássyak a Magyar Királyi Koronauradalomnak adták el a derenki erdőket. A község területének 32%-a maradt meg a derenkiek birtokában. Horthy Miklós kormányzó úr és előkelő vendégei számára halastavat, vadászkastélyt és vadaskertet alakítottak ki. A falu így a vadászterület közepére került. Ez és az orvvadászat ténye komoly érdekellentétet szült, amiknek köszönhetően a kormány a kitelepítés mellett döntött. 1939-re 80 lakóház és 443 lakos volt a faluban, akik **kiköltöztetése egészen 1943-ig zajlott**. Ezzel véget ért a település története.

4.4.5 A település megszűnésétől napjainkig (1943 után)

Ez a korszak már csak tájtörténetről szól, mivel a másodszori elnéptelenedés után, **1943 óta szellemfalu, 1945-től pedig Szögliget településének lakatlan külterülete**. 1950-től Borsod-Abaúj-Zemplén megye része. A község településrendezési dokumentációjában a középkori eredetű Derenk falu romjait, mint helyi kultúrtörténeti értéket említik meg.

Összegezve egy tájhasználati konfliktus lett a falu végzete. Innentől a szögligeti lakosok használják a területet főként kaszálásra és erdőgazdálkodásra, de mára ez is visszaszorult. Emellett megindulnak a degradációs folyamatok. Az épületek egyre inkább lepusztulnak, megindul a bozótosodás és az erdősödés. 1985-től az Aggteleki Nemzeti Park megalakulásával védelem alá kerül a terület egésze.

4.5 Tájhasználat és következményei

Derenk szellemfaluvá válása után Szögliget külterülete lett. Elszigeteltségéből adódóan nem foglalkoztak a területtel. Napjainkban a nemzeti park munkatársain és turistákon kívül más nem szokott a szellemfaluban járni. Ennek a ténynek és a leszármazottak munkásságának köszönhetően őrződött meg egész jó állapotban Derenk. Ugyanakkor egykori pusztája a szukcessziós folyamatoknak köszönhetően mostanra természetközeli állapotba került. A korábbi művelt területek növényei kipusztultak, spontán cserjésedési folyamat indult meg, valamint invazív növényfajok, idegenhonos erdőállományok jelentek meg a védett területen.

Ahogy azt már többször említettem, Derenk erdőgazdasági viszonyai kedvezőek, ezzel szemben a mezőgazdasághoz a természeti adottságai igen kedvezőtlenek, a területen a magas színvonalú mezőgazdasági termesztés feltételei nem adóttak. A jellemzőbb termények közül a búza, a tavaszi árpa és a vöröshere termesztésével foglalkoztak. Ebből napjainkra az a kicsi is szinte maradéktalanul eltűnt, ami a település meglétekor még megvolt. Így a vizsgált területen a táj napjainkra dominánsan erdővel borított. Az üdülési-rekreációs potenciált az Aggteleki Nemzeti Park és az itt haladó kéktúra útvonalának megléte biztosítja, viszont a fogadókészség Szögligeten mérsékelte. Így a turizmus nem okoz konfliktus a tájszerkezetben. (Soltész, 2009.)

Kutatásom részét képezték a területre készült rendezési, kezelési és tanulmánytervek feldolgozása is. A jelenlegi övezeti besorolásokat és védelmi kategóriákat tekintve a teljes térség az **Aggteleki Nemzeti Park**, az UNESCO által elfogadott világörökségi magterület, a Natura 2000 madárvédelmi és természet-megőrzési területek, országos jelentőségű tájképvédelmi terület, kiemelten érzékeny felszín alatti vízminőség-védelmi terület, felszíni vizek vízminőség-védelmi vízgyűjtő terület, vízerózióknak kitett terület, valamint a kiemelten fontos érzékeny természeti területek által érintett települések övezetének része. Továbbá Derenk egykori belterületénél természetvédelmi terület, illetve ex lege védett láp is található. Ezeken kívül Az Aggteleki Nemzeti Park természetvédelmi kezelési terve jelöl egy tervezett

mellékutat is, ami Derenket érintve kötné össze Szögligetet Szilicével. (Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság 2008) Az **Aggtelek-Domica területrendezési tanulmányterve** vízerózióknak kitett terület, kiemelten érzékeny felszín alatti vízminőség-védelmi területek, védett természeti terület része, valamint tájképvédelmi övezetbe sorolta. Ezeken felül a jelenlegi tájterhelhetőségi szint megtartását javasolta üdülés és idegenforgalmi szempontból, Derenk hajdani belterületéhez pedig kifejezetten csak pontszerű turisztikai terhelést javasol, amihez egyidejűleg infrastrukturális fejlesztés szükséges. A térszerkezet javaslati tervlapon elsősorban erdőgazdálkodási területnek jelöli a térséget, illetve két kisebb foltban (Derenk egykori belterületén és Vidomaj-pusztá egy részén) külterjes mezőgazdasági területet jelöl elsősorban víz- és természetvédelmi funkciókkal. A problémátérképen erdőültetvényeket, vágásterületeket, veszélyeztetett ex lege területeket, erózióveszélyes területeket, illetve hiányzó közlekedési kapcsolatként jelöli a Szögligetről Derenk felé vezető makadám utat. Az Aggteleki Nemzeti Park kezelési tervében szerepel a következő idézet: „A Szádvár romjainak bemutathatóságához – bizonyos időszakonként – a romok növényzettől való mentesítése, a takarás megszüntetése szükséges... A nemzeti park területén található egyéb kultúrtörténeti értékek jelenlegi, zavartalan állapotban való biztosítása, megőrzése szükséges... A külterületeken a természetvédelem, tájvédelem érdekeivel ellentétes terület felhasználás ne valósuljon meg.” (Hamar 2006) A **szögligeti településrendezési terven** Derenk területhasználati egységek szerinti besorolása: Krk (különleges beépítésre szánt terület), ami alatt, azt a területet értik, ahol a Derenki Általános Iskola és a kápolna található. Szádvár övezete: Kvár. „A különleges területbe azok a területek tartoznak, amelyek a rajtuk elhelyezendő építmények különlegessége miatt (helyhez kötöttek, jelentős hatást gyakorolnak a környezetükre, vagy a környezetük megengedett külső hatásaitól is védelmet igényelnek), a települési infrastruktúra jelentős intézményei.” A beépítés módja: O (oldalhatáron álló). A kialakítható legkisebb telekterület mérete: 900 m². A beépítettség megengedett legnagyobb mértéke 20%. A megengedett legnagyobb építmény magasság 4,5 m. Legkisebb zöldfelület 40%. A Derenki Általános Iskola (HRSZ 0230) helyi védelem alatt álló épület, Szádvár pedig műemléki védettséget élvez. (Soltész 2009.)

5. Derenki egyedi tájértékek feltérképezésének eredménye

A tájban élő emlékek Derenk esetén a leszármazottak hagyatéka és elsősorban az ő rokonaiknak öröksége. Magában őrzi és felidézi a szokásokat és hagyományokat. Közösségi erőt hordoz és tiszteletet ébreszt a múlt iránt. Meglétük számos kérdést vet föl. Mik voltak a megélhetés fő forrásai? Hogyan alkalmazkodtak az egykori lakosok a környezethez? Hogyan védekeztek a természeti károk ellen? Miként építették ki lakókörnyezetüket? Hogy erősítették az összetartozást? A sort még egy sereg kérdéssel lehetne folytatni, de a lényeg, hogy a válaszokat csak akkor kapjuk meg és tudjuk bemutatni az utókor számára is, ha minden lehetséges szakmai eszközzel oltalmazzuk ezeket az emlékeket. Vizsgálataim, kutatásaim és helyszínelésem során összesen 31 adatlapon 71 darab kultúrtörténeti egyedi tájértéket vettem kataszterbe, melynek eredményét a 2. táblázatban összegzem, utána pedig típuscsoportonként ismertetem a felmért értékeket.

2. táblázat: A kataszterbe vett egyedi tájértékek összegzése

Típuscsoport	Típus	Adatlap megnevezése	Értékek száma
Településsel kapcsolatos emlékek	Építészeti emlékek	Derenki Általános Iskola Derenki Általános Iskola melléképületének romjai	2
	Vallási (szakrális) emlékek	Derenki kápolna Kő feszület Vas feszület	3
	Határjel, birtokjel	Jelenlegi országhatár jel Régi országhatár jel	2
	Temetkezési emlékek	Derenki temető Régi sírjelek Felirat nélküli régi sírjelek	23
	Forrásfoglalás, ivóvízkút	Derenki kis kút Derenki közkút Derenki Általános Iskola melléképülete előtti kút Tetves-forrás Zúgó-forrás Hideg-kút Medvekerti-forrás Kecskekút-forrás Lakatos-forrás Csurgó-forrás	10
	Hadászati védelemmel kapcsolatos emlékek	Szádvár romjai Vár-kert	2
Közlekedéssel kapcsolatos emlékek	Közüti közlekedési emlékek	Derenki temető út Derenki szekérút Szádvári szekérnyom Derenki szekérnyom	4
Termeléssel kapcsolatos emlékek	Ipartörténeti emlék	Szénégető-barlang	1
Történelmi és helytörténeti emlékek	Helytörténeti eseménnyel kapcsolatos emlékek	Derenki épületeket jelző táblák és romok Kitelepítési emlékmű Fa oszlop a határátkelőnél Emlékmű a határátkelőnél	24

5.1 Településsel kapcsolatos emlékek

Építészeti emlékből nagyon kevés, összesen két épület maradt meg, melyek Derenk központi részén találhatóak. Tájvédelmi szempontból mindkettő településképi érték, amelyeknek helyi jelentősége van, valamint a magyarországi lengyel kisebbség identitástudatát erősítő, nemzetközi jelentőséggel is rendelkező egyedi tájértékeknek számítanak. A **Derenki Általános Iskola** a legépebben fennmaradt létesítmény a szellemfaluban és már egy felújításon is átesett. Fennmaradását folyamatos használatának köszönheti, hiszen 1943-ig a község általános iskolája, aztán vadászpálinka volt. A jelenleg helyi védelem alatt álló épületben 3 helyiségében állandó kiállítás van Derenk történetéről, a Felső-Bódva-völgy Leader falvainak turisztikai látnivalóiról, valamint információk találhatóak a magyarországi lengyelségről. Ehhez az épülethez kapcsolódik a **Derenki Általános Iskola melléképülete**. Jelenleg ez már csak egy erősen veszélyeztetett rom, ami mielőbbi felújításra szorulna. Fényképek is igazolják ennek fontosságát, hiszen 1972-ben még lakóépület is állt itt (5. kép), viszont 1987-re teljesen eltűnik. A Derenki Általános Iskola melléképülete ekkor még szinte ugyanolyan állapotban látható (6. kép), mint az előző képen, de napjainkra eltűnt a teljes tetőszerkezet és oldalfalának egy része is lepusztult (7. kép).

5. kép: Derenki Általános Iskola, annak melléképülete és az utolsó lakóház (Veres 1972)

6. kép: Derenki Általános Iskola és melléképülete (Veres 1987)

7. kép: Derenki Általános Iskola és melléképülete (2010)

Vallási (szakrális) emlékek a típusából is 3 fajta egyedi tájérték maradt meg. Ezek is településképi értékek, amelyeknek helyi jelentősége van, illetve a magyarországi lengyel kisebbség identitástudatát erősítő, nemzetközi jelentőséggel is rendelkező egyedi tájértékeknek számítanak. A **derenki kápolna** (8. kép), ami az általános iskola előtt található, és amit a római katolikus templom emlékére, annak helyén állítottak 1994-ben. Felszentelésének időpontja lett a későbbiekben minden évben megrendezett búcsú időpontja. Ez előtt található egy **kő feszület** (8. kép), ami szintén a szellemfalu egykori templomának emlékét őrzi 1943 óta. További érdekessége, hogy a derenki templom egykori oltárának helyén áll, illetve annak kulcsát egy beton tömbbe elásták a feszület alá. Derenk egykori főutcája mentén, az általános iskola melléképülete mellett található még egy beton talapzaton álló, **vas feszület** (9. kép) is.

8. kép: A derenki kápolna és a kő feszület (2011)

9. kép: Vas feszület (2011)

A határjel, birtokjel típusba két egyedi tájérték sorolható a **régi országhatár jel** (10. kép), ami a Szögligetről kivezető makadámút mentén elhelyezkedő vasból készült sorompó. Állapota eléggé leromlott. Bár tájképileg nem meghatározó, de a magyar történelem egy fontos időszakához kötődő elem. Ugyanis az I. világháború után ez volt az országhatárt jelölő határsorompó, ami nem sokáig üzemelt, mivel a trianoni határ Derenk közepén lett meghúzva. Az egykori lakosok felháborodásának köszönhetően szavazhattak, hogy Csehszlovákiához vagy Magyarországhoz kívánnak tartozni. A választásuk az utóbbira esett. Így került helyére a **jelenlegi országhatár jel** (11. kép).

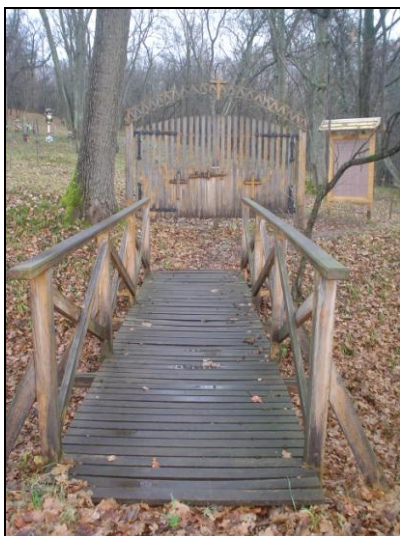

10. kép: Régi országhatárjel (2011)

11. kép: Jelenlegi országhatár jel (2011)

A Derenken található kultúrtörténeti egyedi tájértékek sorát tekintve a temetkezési emlékekből van a legtöbb. Egyrészt felvettem **Derenk egykori temetőjét** (12-13. kép), amihez egy fahíd, egy fából és kovácsoltvasból készült kapu, egy emléktábla és az egykori sírhelyeket jelölő 146 darab fakereszt tartozik. Ennek közösségi értékéről az emléktábla felirata tanúskodik, miszerint az anyakönyvek kimutatása alapján 1789 és 1943 között 1865 halottat temettek el ebben a temetőben. Az itt nyugvó derenkieknek állítottak emléket az 1918 és 1943 között elhunytak névszerinti említésével. Külön adatlapot kaptak az egyes családok megmaradt, **régi sírjelei** (14-16. kép), mert ezeknek a családoknak a leszármazottai vesznek aktívan részt a megőrzésben. A 14 darab fejfán megjelenő családnevek a következők: Gogolya, Rémiás, Bubenkó, Hudi, Stefán, Vaskó, Tégely, Szabados. Állapotuk leromlott, többségük felújításra, környezetrendezésre szorul. Ezeken kívül még egy külön adatlapot kaptak a **felirat nélküli régi sírjelek** (17-19. kép), melyekből 5 darab található a temetőben. Ezek erősen veszélyeztetett állapotúak, mégis a magyarországi lengyel kisebbség identitástudatát erősítő, nemzetközi jelentőséggel is rendelkező egyedi tájértékek.

12. kép: A híd, a kapu és az emléktábla (2011)

13. kép: Fa keresztek a régi temetőben (2011)

14-16. kép: Régi sírjelek (2011)

17-19. kép: Felirat nélküli régi sírjelek (2011)

A karsztos vidéknek köszönhetően számtalan kút és forrás is található a vizsgálati területen. Ezek tájhasználati és településképi értékek, amelyeknek helyi jelentőségük van. Közülük 3 ivóvízkút, a **derenki kis kút** (20. kép), a **derenki közkút** (21. kép) és a **Derenki Általános Iskola melléképülete előtti kút** (22. kép), melyek mind Derenk központi területén találhatóak, az egykori főutca mentén. Állapotuk leromlott, ezért felújításra, környezetrendezésre, majd folyamatos állapotmegőrzésre lenne szükségük.

20. kép: Derenki kis kút (2011)

21. kép: Derenki közkút (2011)

22. kép: Derenki Általános Iskola melléképülete előtti kút (2011)

Az ide tartozó értékeket gazdagítja 7 darab egykor, vagy jelenleg is kiépített és tájbaillesztett forrásfoglalás is, amik kiépítettségük és állapotuk alapján 4 csoportba lehet sorolni. Az elsőbe tartoznak azok, amelyeknél napjainkban már csak elnevezésük utal az egykori jelentőségükre és használatukra. Ilyen a **Kecskekút-forrás** (24. kép) és a **Zúgó-forrás**, aminek másik elnevezése, a Vályús-kút. Ezek megközelíthetősége nagyon nehéz, mert a néhány évtizede még meglévő, kitaposott ösvényeket mára teljesen benőtték a növények. Egy következő csoportot képvisel a **Medvekerti-forrás**, aminek állapota az előzőekéhez hasonló, mert a forrásszájánál ma már nincs semmilyen művi elem, viszont előtte pár méterrel található egy gát maradványa, ami az egykori kiépítettséget és intenzív használatot sejteti. Ezt a ténytet tovább erősíti, hogy ezen a helyen kezdték el kialakítani azt a Medvés-kertet, amelynek a falu a kitelepítését köszönhette. Egy másik csoportot alkotnak a **Lakatos-forrás** (25. kép) és a **Csurgó-forrás**, amelyek környezete rendezett és ki is vannak táblázva, mivel ezek a Szádvári tanösvény 10. és 12. állomásai. Így ezeknek már turisztikai jelentőségük is van. A Lakatos-forrás értékét emeli, hogy foglalatán található egy kőtábla is Lakatos László emlékére, aki a Meteor-barlangban végzett kutatómunka közben vesztette életét 1969-ben. A források legkiépítettebb tagjai a **Hideg-kút-forrás** és a **Tetves-forrás** (23. kép), amik nem csak jól megközelíthetőek és rendszeresen karbantartottak, de kiépített pihenőhellyel is rendelkeznek.

23. kép: Tetves-forrás (2011)

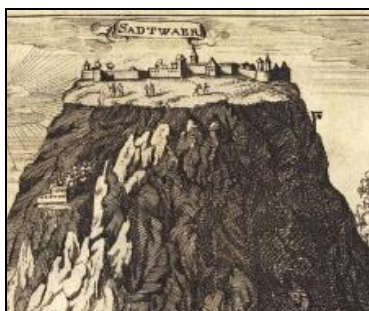

24. kép: Kecskekút-forrás (2011)

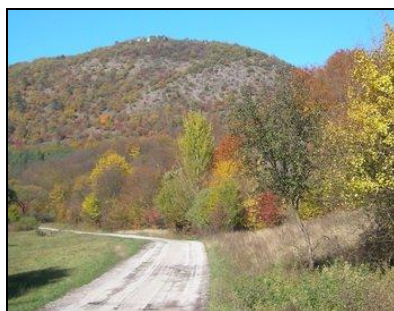

25. kép: Lakatos-forrás (2011)

Hadászati védelemmel kapcsolatos emlékek **Szádvár romjai** (29. kép), mely a Szádvár tanösvény 7. állomása. A vár XIII. századi eredetű. A XIV-XVII. század között építették ki a Szárd-hegy tetején (26. kép) és a XVIII. század végén robbantották fel. Jelenleg műemléki védelem alatt álló országos jelentőségű kultúrtörténeti egyedi tájérték, amely erősen veszélyeztetett állapotban van (27-28. kép). Ide tartozik a **Vár-kert** is (30. kép), ami a Szádvár része, és annak északi oldalán helyezkedik el. Az itt található tisztás volt az egykori lovagi tornák helyszíne a hagyomány szerint. Ez egy meredek, kőgörgetes lejtő, ami a várakók ellátásában fontos szerepet játszott, maradványa jól felismerhető. A vár felrobbantása után annak kőanyagát ezen keresztül jutatták le a hegy aljába, majd szekérre rakták, és ebből építették föl Derenken a házaikat az odatelepített lengyel lakosok. Ez a Szádvár tanösvény 9. állomása.

26. kép: Szádvár 1268-ban
(http 6, 2011)

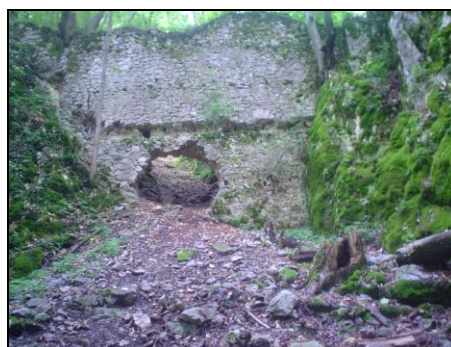
27. kép: Szádvár napjainkban
(http 7, 2011)

28. kép: Szádvár légifotója napjainkban
(http 8, 2011)

29. kép: Szádvár (2011)

30. kép: Vár-kert (2011)

5.2 Közlekedéssel kapcsolatos emlékek

A közúti közlekedési emlékek sorába tartozik a **derenki temető út** (31. kép), ami egy 2 m széles földút. Derenk településszerkezetének részletét őrzi. Fasor szegélyezi, a derenki útról a leágazását egy 1,3 m magas tábla jelzi magyar és lengyel felirattal. Ebbe a típusba tartozik a **derenki szekérút** (32. kép) is, ami az előzőnél szélesebb, Szögliget Hruscov-val összekötő makadámút. Található a vizsgálati területen két szekérnyom, a **derenki szekérnyom** (33. kép) és a **szádvári szekérnyom** (34. kép) is, melyek közül az utóbbi a Szádvári tanösvény 2. állomása. Az egykori szekérutak egy-egy még viszonylag épen maradt szakaszát őrzik, ahol jól felismerhető a szekérek több évszázados koptató munkája. Mind a négy érték erősen leromlott állapotú, ezért felújításra és környezetrendezést igényelnének.

31. kép: Derenki temető út (2011)

32. kép: Derenki szekérút (2011)

33. kép: Derenki szekérnyom (2011)

34. kép: Szádvári szekérnyom (2011)

5.3 Termeléssel kapcsolatos emlékek

35. kép: Szénégető-barlang (2011)

Az egyetlen ipartörténeti emlék a vizsgált területen a **Szénégető-barlang** (35. kép), ami a derenki lakosság egyik megélhetési formáját őrzi. Az egykor itt lakók számára többek között a szénégetés jelentette a mindennapi önfenntartás, azért helyi jelentősége van. Ugyanakkor a magyarországi lengyel kisebbség identitástudatát erősítő, nemzetközi jelentőséggel is rendelkező egyedi tájértéknek is minősül.

5.4 Történelmi és helytörténeti emlékek

A helytörténeti eseménnyel kapcsolatos emlékek sorát gazdagítja a **kitelepítési emlékmű** (38. kép), ami 2007-ben Derenk emlékére Vidomaj-pusztá határában állított a budapesti Lengyel Köztársaság Nagykövetsége, az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület és az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat. Ide tartoznak a **derenki épületeket jelző táblák és romok** (36. és 40. kép), melyekből 21 darab található Derenk épületeinek (37. kép) egykori bejáratai előtt, mögöttük pedig a hajdani házak alapjait, romjait borító növényzet látható. A jellegzetes dombok az 1943-as kitelepítés óta zajló degradáció során alakultak ki. A táblák magyar felirata tartalmazza a ház tulajdonosának nevét, az eltelepítés dátumát és a letelepedés helyét.

36. kép: Derenki épületet jelző tábla az út mentén (2011)

37. kép: Az utolsó két lakóház (Veres 1972)

A kitelepítési emlékművel együtt ezek elsősorban helyi jelentőségű értékek, ugyanakkor a magyarországi lengyel kisebbség identitástudatát erősítő, nemzetközi jelentőséggel is rendelkező egyedi tájértékek is. Ezeken kívül még két emlékmű található a határnál, egy kőből készült **emlékmű a határátkelőnél** és egy **fa oszlop a határátkelőnél** (39. kép).

38. kép: Kitelepítési emlékmű (2011)

39. kép: Emlékmű és fa oszlop a határátkelőnél (2011)

40. kép: Derenki épületet jelző tábla (2011)

DERENK KULTÚRTÖRTÉNETI EGYEDI TÁJÉRTÉKEI - TÍPUSCSONPORTONKÉNT

I. Településsel kapcsolatos emlékek

1. Építészeti emlékek

- D-01. Derenki Általános Iskola
- D-02. Derenki Általános Iskola melléképületének romjai

2. Vallási (szakrális) emlékek

- D-03. Derenki kápolna
- D-04. Vas feszület
- D-05. Kő feszület

3. Határjel, birtokjel

- D-06. Régi országhatár jel
- D-07. Jelenlegi országhatár jel

4. Temetkezési emlékek

- D-08. Derenki temető
- D-09. Régi sírjelek
- D-10. Felirat nélküli régi sírjelek

5. Forrásfoglalás, ivóvízkút

- D-11. Derenki kis kút
- D-12. Derenki közkút
- D-13. Derenki Általános Iskola melléképülete előtti kút
- D-14. Tetves-forrás
- D-15. Zúgó-forrás
- D-16. Hideg-kút
- D-17. Medvekerti-forrás
- D-18. Kecsekút-forrás
- D-19. Lakatos-forrás
- D-20. Csurgó-forrás

6. Hadászati védelemmel kapcsolatos emlékek

- D-21. Szádvár romjai
- D-22. Vár-kert

II. Közlekedéssel kapcsolatos emlékek

1. Közúti közlekedési emlékek

- D-23. Derenki temető út
- D-24. Derenki szekérút
- D-25. Derenki szekérnyom
- D-26. Szádvári szekérnyom

III. Termeléssel kapcsolatos emlékek

1. Ipartörténeti emlék

- D-27. Szénégető-barlang

IV. Történelmi és helytörténeti emlékek

1. Helytörténeti eseménnyel kapcsolatos emlékek

- D-28. Derenki épületeket jelző táblák és romok
- D-29. Kitelepítési emlékmű
- D-30. Emlékmű a határátkelőnél
- D-31. Fa oszlop a határátkelőnél

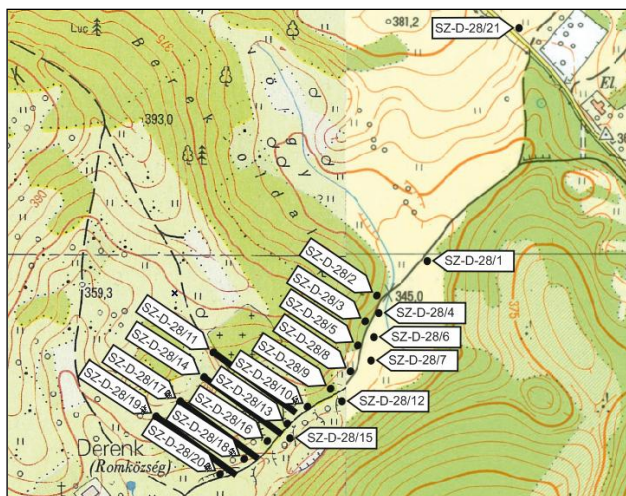
6. Kultúrtörténeti egyedi tájértékek felmérésének szerepe a szellemfalvak értékmegőrzésében (diszkusszió)

Érték és érdek kereszteződésében fekszik a szellemfalvak megőrzésének és fejlesztésének kérdése. Meglétük emléket állít és ítéletet mond kialakulásuk és jelenlegi állapotuk helyzete fölött. A szellemfalu létrejöttével a Derenket felépítő egykori elemeknek (az épületek, a házak, a temető stb.) szinte mindegyike megváltozott, vagy új elem került a helyére, illetve új, kegyeleti funkciót kaptak és kulturális egyedi tájértékké értékelődtek át. Hogy csak néhányat említsek meg, ami egykor ház volt, ma romos emlékhely. Az iskola épülete kiállítási helyszínné alakult, az egykori templom helyén pedig ma emlékkápolna és egy feszület áll. Új egység jött létre, ami igen sérülékeny, mivel önállóságát elvesztette az egykori falu, egy szomszédos település külterületi része lett. A tulajdonos és/vagy kezelő személye nem feltétlenül meghatározott, vagy ha igen, akkor sem élvez prioritást kezelése. Így a degradáció folyamatának beindulása elkerülhetetlen, ami súlyosan fenyegeti a szellemfaluban megbújó értékeket. Az egyedi tájérték katasztrozálás egyre szélesebb körű támogatottságából, illetve a hazai közel 22 éves gyakorlatból adódóan alkalmas ennek a folyamatnak a megállítására, visszafordítására, valamint a megőrzés és fejlesztés indukálására.

A kultúrtörténeti egyedi tájértékek értékeléséhez számos **szempont** végigvehető, mint az egyes értékek típusa, elhelyezkedése, állapota (veszélyeztetettség, sérülékenységi foka), ritkasága (egyedisége, különlegessége), keletkezés ideje (régisége), esztétikai értéke (látványosság, tetszetősség, érdekesség), idegenforgalmi (látogatottsági) jelentősége, területi prioritása (helyi, országos, regionális), tájképi és településképi értéke, hagyományőrzési jelentősége, történelmi (patriotikus) fontossága, tudományos (szakterületi) hordereje, oktatási (ismeretterjesztési) jelentősége, etnikai (néprajzi) fontossága, kultúrtörténeti (kultikus) jelentősége, ökológiai befolyása.

A felmért 71 darab **derenki kultúrtörténeti egyedi tájérték** közül 11 kialakult volna a szellemfalu létrejötte nélkül is. 50 Derenk község meglétéből adódik, Szádvárhoz kapcsolódik 3 emlék, a többi viszont, szám szerint 7 közvetlenül a szellemfalu létehez köthető. Legutóbbiak kifejezetten a megőrzés és az emlékezés szolgálatában állnak. A mennyiségi mutatókat tovább vizsgálva levonható az a következtetés is, hogy kevesebb egyedi tájértéket hordoz magában, mint egy élő település. A vizsgálatokkor már várt eredmény, hogy a legtöbb emlék a kegyelethez köthető, azaz temetkezési és helytörténeti

emlékek, valamint a karsztos vidék természeti adottságainak köszönhetően szintén sok az ivóvízkút és a forrásfoglalás is. Az értékek állapota nem megfelelő, döntő többségük veszélyeztetett.

41-42. kép: Egykori derenki lakóházak nyomai
(http 4, 2011)

A szellemfalva egy látható és megélhető környezet, ami a mellékelt összesítő térképlapon (I. melléklet) is jól kirajzolódik az értékek egy-egy **területre** (Derenk egykori belterülete, illetve Szádvár köré) való **koncentrációjával**. A kapott eredmény megerősíti azt az előzetes várakozást is, miszerint az értékek elhelyezkedése kirajolja az egykori településszövetet (41. kép), a hajdani település életében prioritást élvező helyszíneket.

Általánosságban elmondható az értékek **állapotáról**, hogy nagyon veszélyeztetettek és sérülékenyek. Kiemelten igaz ez a termeléssel kapcsolatos emlékekre, hiszen jelenleg is csak egy-egy példa létezik ezekre a típusokra, illetve

házak begyomosodott romjai is ide tartoznak, amiken a degradációs folyamatok annyira felülkerekedtek, hogy ma már csak dombokat láthatunk. Kizárólag légifotón lehet érzékelni az egykori alaprajzokat (41-42. kép), de ha így folytatódik, akkor hamarosan csupán a táblák fogják az házhelyeket jelölni.

A ritkaságot, különlegességet, **kultúrtörténeti és etnikai fontosságot** maga a szellemfalva egésze, az értékek összessége jelenti. Ha tovább akarjuk bontani, akkor ebből kiemelten lehet kezelni két csoportot: Derenk egykori belterületén elhelyezkedő értékeket és Szádvárhoz kapcsolódó értékeket. Ugyanezt a csoportosítást lehet alkalmazni az **esztétikai, hagyományőrzési**, illetve az **idegenforgalmi szempontú** értékeléshez is, mert mindhárom aspektusból ez a két helyszín kiemelkedő fontosságú. Derenk hajdani belterületén vezet keresztül az országos kéktúra útvonala, aminek vonzerejét fokozza az iskola épületében berendezett kiállítás és a helyre állított temető. Szádvár, a rá felépített tanösvény és a hegytetőről nyíló egyedülálló kilátás miatt kedvelt turisztikai célpont.

A **területi és történelmi prioritásokat** tekintve minden érték helyi jelentőséggel bír, kivéve Szádvár romjait, aminek országos jelentősége van, ahogy tájképi és régészeti értéke is elsősorban ennek van. **Oktatási, ismeretterjesztési szempontból** minden egyes egyedi tájértéknek jelentősége van. **Ökológiai befolyása** az ivóvíz kutaknak, valamint a forrásfoglalásoknak van, de a kezelés hiánya miatt bekövetkező esetleges szennyeződésükkel komoly károkat okozhatnak a környezetben.

A kultúrtörténeti egyedi tájértékek értékelése persze nem mindig egyértelmű. **Vitás kérdéseket** is felvethet, mint a táblával jelzett emlékek kérdése, hiszen a tanszéki szakmai műhely, valamint a szabvány szerint egy **emléktábla** önmagában nem számít egyedi tájértéknek. Felmerül a kérdés: a szellemfaluban megjelenő táblával jelzett dolgok vajon értékelhetőek-e kultúrtörténeti egyedi tájértékként? Megállapításom szerint igen, mert nem csupán az egyes házak egykori lakóiról hordoznak információt, hanem összességükben, kicsit tágabb értelmezésben kirajzolják az egykori derenki főutca szerkezetét is (40-41. kép), valamint a tájban érzékelhető település-szövetet képeznek a szellemfalunak. Egyúttal közösségformáló szerepe is van. Derenk esetén a nemzetközi összefogásról, megőrzésről, valamint határokon túlnyúló kutatásokról lehet beszámolni.

Érdemes-e, szakmailag indokolt-e magát a **szellemfalut külön egyedi tájértékként** kezelni, vagy csak a részeit? Vizsgálatom és kutatásom eredményeként arra a megállapításra jutottam, hogy Derenk esetében a kizárólag egy egységben való kezelés nem indokolt, mert az egyes értékek külön-külön számbavétele a megőrzés szempontjából sokkal hatékonyabb. Egyértelműbben felhívja a figyelmet az értékgazdagságra, a megőrzés fontosságára. Ha csak általánosságban kezeljük a szellemfalut, mint egy objektumot, akkor fennáll a veszélye, hogy egyes értékek nyomtalanul eltűnnek, anélkül, hogy bárki észrevenné. Abból adódik ez a helyzet, hogy egyes értékei nincsenek külön-külön számba véve, illetve egy szellemfalut nagyon nehéz lehatárolni, hiszen kialakulásával megszűnik önálló közigazgatási egységnek lenni, ezért határai elmosódnak. Az idő múlásával a hajdani külterületén megbújó értékek észrevétlenül elvesznek. Derenk kapcsán erre precedens értékű az erdészház esete. Az Aggteleki Nemzeti Park 2009-ben kiadott kezelési tervében szerepel a Derenk egykori pusztáján elhelyezkedett erdészház. A megjelent előírás kimondta, hogy az erősen lepusztult külterületi erdészházak romjainak eltávolítását meg kell oldani, köztük a szellemfalu egykori pusztáján elhelyezkedőét is. (Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság 2008) Ennek értelmében az elbontás megtörtént, így egy kultúrtörténeti egyedi tájértékkel kevesebb maradt fenn az utókor

számára. Ez az eset nem történhet meg, ha minden a szellemfaluhoz köthető kultúrtörténeti érték külön-külön rögzítve van.

Egy **szellemfalut nagyon nehéz lehatárolni** többek között azért, mert az emlékek nem egy helyen találhatóak. Derenk esetén például a hajdani település közigazgatási határán kívül Sajószentpéteren található egy emlékkereszt, melyet 2000-ben avattak fel az ottani katolikus templom kertjében. Elsődleges céljai a megemlékezés segítése az idősebbek számára a derenki temetőbe való ellátogatás nehézségének feloldásával, valamint a fiatalabbak múltjukkal való kapcsolatát és lengyel azonosságtudatának megőrzését szolgálja. Továbbá Andrástanyán van a 2003-ban létrejött derenki emlékház, mely a Magyarországi Lengyelség Múzeumának tagozata és a derenki emlékek legnagyobb gyűjtőhelye. Ezeken kívül tervben van egy lengyel-magyar emlékpark kialakítása Sajószentpéteren. A kérdés az, hogy ezek is a szellemfalu kultúrtörténeti egyedi tájértékek egyike, vagy a befogadó település szerves részei?

Mindent összegezve Derenk példáján végig vitt módszertan kimutatta, hogy az egyedi tájérték kataszter mennyi pluszt adhat az eddigi felmérésekhez, vizsgálatokhoz, nyilvántartásokhoz, az egykori település és táj kapcsolatának szemléltetőjeként. Módszere és eszközrendszere tökéletesen alkalmas a magyarországi szellemfalvak érzelmi, szellemi és anyagi értékmegőrzésére, a jelenség interpretálására, hogy ne tájsebként, hanem értékként kezeljük a megmaradt emlékeket. Ezeken felül a cél még több is lehet. Az értékmegőrzésen, védettség elősegítésén, a közösség-megtartáson és az emlékek ápolásán túl a tudásbázis növelése, a turizmus szolgálata, ezáltal a helyi gazdaság fellendítése, funkciók és lehetőségek bővítése, valamint Derenk esetén az, hogy a többi szellemfalu szignifikáns, értéknövelő tényezőjévé, példájává váljon ez a mintaterület, elősegítve a kutatási téma szakmában való elterjedését. Ugyanis a szellemfalvak témaköre elsősorban érdekes kutatási területet jelent az egyes tudományterületek számára, ahol már megjelentek előre mutató irányelvek. A média és a sajtó számára egy szellemfalu hír értékű jelenség. Másként alakul ez a hétköznapi emberek felfogásában. A kataszter nyilvánosságra hozásával az öntudatos polgári gondolkodás is felkelthető, paradigmaváltás idézhető elő, mert más megvilágításba helyezi a kérdést. Ezután felelősségük teljes tudatában az emberek véleményükkel, lelkesedésükkel és munkájukkal fokozott védelmet biztosíthatnak a szellemfalvaknak. Ezt a hullámot meglovagolva a politika, az önkormányzat és egyéb döntéshozók élnek a kialakult lehetőséggel és a hasznukra fordítják azt. Ez egy oda-vissza ható folyamat. Tehát megállapítható, hogy egy kitörési pontot jelent a kultúrtörténeti egyedi tájérték katasztere a védelem aspektusából.

Összefoglalás

A szakdolgozatom célkitűzéseként a kultúrtörténeti egyedi tájérték kataszterezésnek a magyarországi szellemfalvak megőrzésében betöltött szerepét választottam. Ennek megfelelően elvégeztem a témakör általános kutatását. Feldolgoztam a témában megjelent szakirodalmakat, azok fogalomhasználatát és a kérdéskör lehetséges osztályozási rendszerét. Ez segítette, alapozta meg a téma bevezetését és megértését. Továbbá megállapítást nyert, hogy Magyarországon még fiatal kutatási ágról van szó, melynek alapos vizsgálata ismereteket nyújthat számos szakterület (településepítészet, néprajz, társadalom- és történettudomány, régészet, antropológia, statisztika, etimológia stb.) analíziseihez.

Ezt követően egy konkrét példán, Derenken vezettem végig a módszeremet, bizonyítva annak használhatóságát. Első lépésként részletesen vizsgáltam a természeti adottságokat, valamint egy részletes történeti áttekintést adtam a szellemfaluról. Második lépésként, az előzőekre alapozva végeztem el a kultúrtörténeti egyedi tájértékek felmérését és kataszterezését. A felsoroltak eredményeként a munkámat egy 1:10.000-es, illetve 1:2000-es méretarányú tervlapon dokumentáltam, valamint kiértékeltem a vizsgálati területemre elkészített katasztert. Végeredményben a bevezetésében felvetett kérdések válaszokat kaptak és bizonyítást nyertek. Kutatásom fő konklúziójaként sikerült rámutatnom, hogy a kultúrtörténeti egyedi tájértékek kataszteréből kapott eredmények milyen jelentősen hozzásegítenek a múlt alaposabb ismeretéhez és az értékörzéshez, valamint eszköze lehet a további fejlesztéseknek. A felsoroltakon kívül módszer alkalmazása azért is fontos, mert más tudományterületek által nem kezelt értékeket emelt az értékörzés szereplői közé. Segítségével a szellemfalu kirajzolja a letűnt élet és település morfológiáját, mindennapjait. Egy új élet, új folyamatok, új lehetőségek forrása. Hatótényező gazdasági, kulturális és társadalmi aspektusból egyaránt. Színgazdagodást hoz a befogadó település életébe, általa a feltáratlan múlt előtérbe kerül. Összegezve megállapítható, hogy sokszor egy szellemfalu még többet ad, mint egy élő település, hiszen néha jobban kötődünk ahhoz, ami már nincs. Az értékek közt megbújó, parázsló élet és közösségi erő feltámasztását rejti magában. Akkor tanulunk meg igazán értékelni valamit, mikor elveszítjük. Éppen ezért a szellemfalvaknak fontos szerepe lehetne többek között az oktatásban és a nevelésben.

A kultúrtörténeti egyedi tájérték kataszter elkészültével még nem állhatunk le a munkával. A vizsgálat során az is megállapításra került, hogy a szellemfalvak témakörében hiányoznak az akadémikus fogalom-meghatározások, valamint egy összesítő, visszakereshető

adattáza is. Ezen kívül a kutatások által generált új felismerések, folyamatok újabb kérdéseket vetnek föl a jövőre nézve, további cselekvésre készítetnek, amelyek már nem képezik a tanulmányom tárgyát. Ennek ellenére fontosnak tartom felvetésüket.

A szellemfalvak továbbélésének, fennmaradásának, helyzetének jövőjét illetően meghatározó szerepet játszik a tulajdonos és fenntartó kérdése. Kinek a tulajdona egy ilyen terület? Önkormányzaté, nemzeti parké, erdészeté, egyéb szervezeté? Ugyanakkor ki az, aki igazán a magáénak érzi? További érdekes vizsgálatok tárgya lehet, hogy mit élünk meg egy szellemfalu kapcsán? Tér, látvány, esztétika, karakter? Esetleg mindezek együtt? Mivel lehet ezeket az értékeket szolgálni? Kik szolgálnak vele? Okoz-e terhelést? Ha igen, milyen konfliktust jelent? A szellemfalu létrejöttével megszűnik a település jogi státusza. Ezek után milyen létjogosultsága van? Tudatos tervezés mellett jelen vannak a spontán folyamatok is. Ezek hol segítik, hol hátráltatják egymást? A felmerült kérdések tisztázásán kívül további lépések lehetnek a szabályozás konkrétabb, a kultúrtörténeti egyedi tájértékeken alapuló kialakítása. Kapjon minden érték külön-külön figyelmet. Egyúttal a védelmi szintek és lehetőségének megállapítása is kulcsfontosságú, ahogy a támogatások lehetőségei. A feladatokat számba kell venni, majd ehhez megfelelő eszközöket és módszereket kell társítani. Alaposan mérlegelni kell. A felsorolt teendőket mielőbbi tudatosítása nélkülözhetetlen.

A további szükséges kutatások és vizsgálatok elvégzése nem kizárólag a tájvédelem érdeke, hanem a kapcsolódó tudományágaké is. A vizsgálatról a fejlesztésig mutató folyamatban együttműködésre lenne szükség a közös cél eléréséért, hiszen a produktumból mindenki hasznot húzhat. Amíg ez meg nem történik és a hiányzó anyagok el nem készülnek, addig nélkülöznünk kell az ezekből kapható és jelenleg még nem létező válaszokat és a várható eredményeket, tanulságokat. "Őrizzük, tehát gyűjtsük össze emlékeinket, nehogy végleg elveszsenek, s ezáltal üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, kétesebb a jövő." (Ipolyi 1878)

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondok Pádárné Török Évának, a témavezetőmnek, hogy lehetőséget biztosított munkám sikeres elvégzéséhez, dolgozatom megírásához és szakmai fejlődésemhez. Köszönöm segítőkész támogatását és dolgozatom alapos és kritikus átnézését.

Hálás vagyok a Magyarországi Lengyelség Múzeumánál és Levéltáránál dolgozóknak, akik önzetlen támogatásukkal alapvetően hozzájárultak a kutatásaim sikerességéhez.

Köszönetet mondok az Aggteleki Nemzeti Park munkatársainak, kiemelten Farkas Rolandnak hasznos szakmai tanácsaikért, támogatásukért és segítőkészségükért.

Nagyon köszönöm Dr. Kovacsics Józsefnének, az Elpusztult és Pusztuló Falvak Egyesület egyik alapító tagjának a segítőkész támogatását és a tanácsait.

Köszönetem fejezem ki a derenki leszármazottaknak nyitottságukért és segítőkészségükért.

Ezúton szeretném megköszönni a Szögligeti Önkormányzat dolgozóinak a munkámhoz nyújtott segítségüket.

Irodalomjegyzék

- Aggtelek Nemzeti Park Igazgatóság (2008): *Az Aggteleki Nemzeti Park természetvédelmi kezelési terve*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság. Jósvafő
- Beluszky Pál (2003): *Magyarország település-földrajza*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, Pécs
- Bél Mátyás (2011): *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. MTA Történettudományi Intézet–Magyar Országos Levéltár. Budapest
- Csima Péter (szerk.) 2010: *Jászberény kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászberény
- Dövényi Zoltán (szerk.) 2010: *Magyarország kistájainak katasztere*. MTA FKI. Budapest
- Ferenczi István (1994): *Eltűnt falvak nyomában*. In: *Népismereti dolgozatok*. Kriterion Kiadó. Bukarest. 7-17.
- Hamar József (szerk.) 2006: *Aggtelek – Domica határmenti térség területrendezési tanulmányterve*. VÁTI Kht. Térségi Tervezési Iroda. Budapest
- Jakó Zsigmond (1945): *Az elpusztult települések kutatása*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár
- Józsa Zsuzsanna (szerk.) 2003: *A Magyar Köztársaság Helységnévtára*. KSH. Budapest
- Kantor, Ryszard – Krasinska, Ewa (1998): *Derenk és Istvánmajor. A lengyeltelepesek utódainak története és kultúrája*. Miskolc
- Kiss Ivett (2004): *Szellemfalu a múlt ösvényein. Identitásépítés a Sajószentpéteren élő, derenki eredetű lengyelség körében*. Miskolc (szakdolgozat, ME BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék)
- Dr. Kovacsics Mária (2005): *Az Elpusztult és a Pusztuló Magyar Falvakért Egyesület Alapszabálya*. Budapest
- Mihály János (2003): *Adalékok egy elpusztult udarhelyszéki falu Tivadar/Tihadár kutatásához*. In: *AEROPOLISZ. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok III*. Litera Könyvkiadó. Székelyudvarhely. 6-21.
- Nyárádi Zsolt – Sófalvi András (2007): *Elpusztult középkori falvak Udvarhelyszéken*. In: *Örökségünk. Történelem – Népélet – Néphagyomány. I.* 18-20.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1979: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Pásztor Éva (2010): *Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről. Kísérlet a középkori Süldő falu azonosítására*. In: *Helytörténeti tanulmányok 5*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 169-188.

Rémiás Tibor (2008): *Derenk*. Domínium Könyvkiadó Bt. Miskolc

Soltész Jánosné (2009): *Szögliget község településrendezési terve*. Provincia Területfejlesztési és Építészeti Tervező Kft. Miskolc

Weidlein János (1934): Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában. In: *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. Pótfüzet*. 611-630.

Zoltai Lajos (1926): Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén. In: *Debreceni Képes Kalendárium*. **XVI**. 104-113.

Internetes források

http 1: Magyarország történelmi települései. *Wikipédia, a szabad enciklopédia*. 2008. november 7. (Letöltés: 2011. október 14.) http://hu.wikipedia.org/wiki/Kateg%C3%B3ria:Magyarorsz%C3%A1g_t%C3%B6rt%C3%A9nelmi_telep%C3%BCl%C3%A9sei

http 2: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány honlapja (Letöltés: 2011. október 14.) <http://www.bazrvk.siteset.hu/index.php?m=8506>

http 3: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. *Wikipédia, a szabad enciklopédia*. 2011. november 9. (Letöltés: 2011. október 14.) http://hu.wikipedia.org/wiki/Borsod-Aba%C3%BAj-Zempl%C3%A9n_megye

http 4: Google Earth (Letöltés: 2011. október 14.)

http 5: TÉKA honlapja. (Letöltés: 2011. október 14.) <http://tajertektar.hu/>

http 6: Szádvárért Baráti Kör honlapja (Letöltés: 2011. október 14.) <http://www.szadvar.hu/>

http 7: Aggteleki Nemzeti Park honlapja (Letöltés: 2011. október 14.) <http://anp.nemzetipark.gov.hu/szallas-aggteleki-nemzeti-park-szalamandra-haz-szogliget>

http 8: Várak határok nélkül honlapja (Letöltés: 2011. október 14.) http://www.varak-hrady.eu/magyar/galeria/szadvarlegi_foto/

http 9: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület honlapja (Letöltés: 2011. október 14.) http://csm-honismeret.uw.hu/cikk.php?cikkid=falvak_gerencser_beszamolo

http 10: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület honlapja (Letöltés: 2011. október 14.) http://csm-honismeret.uw.hu/cikk.php?cikkid=2007_foto_derenk

Térképek

Zólyomi Bálint (1981): *Magyarország természetes növénytakarója*. Kartográfiai Vállalat. Budapest

1:28.800-as méretarány, 1. katonai felmérés, XX/9-es szelvény, 1784. Hadtörténeti Térképtár. Budapest

1:28.800-as méretarány, 2. katonai felmérés, XXXVIII/40-es szelvény, 1852-55. Hadtörténeti Térképtár. Budapest

1:25.000-es méretarány, 3. katonai felmérés, 4565/4-es szelvény, 1874. Hadtörténeti Térképtár. Budapest

1:25.000-es méretarány, 1953-as felmérési térkép, M-34-126-A-d szelvény Hadtörténeti Térképtár. Budapest

1:25.000-es méretarány, 1987-es felmérési térkép, M-34-126-A-d szelvény Hadtörténeti Térképtár. Budapest

A térképi mellékletehöz felhasznált térképek:

Csomós János (1987, 1988): 1:10.000-es méretarányú topográfiai raszteres térképek, Földmérési és Távérzékelési Intézet. Budapest. Szelvénytípusok: 107-442, 107-444, 108-331, 108-333

Egyéb források

Bubenkó Gábor (2006): Derenk, a holtak falva. CD melléklet címlapfotója

Ipolyi Arnold (1878): Idézet

Ipolyi Arnold (1888): emléktábla az ipolykeszi templom falán. Ipolykeszi. Idézet

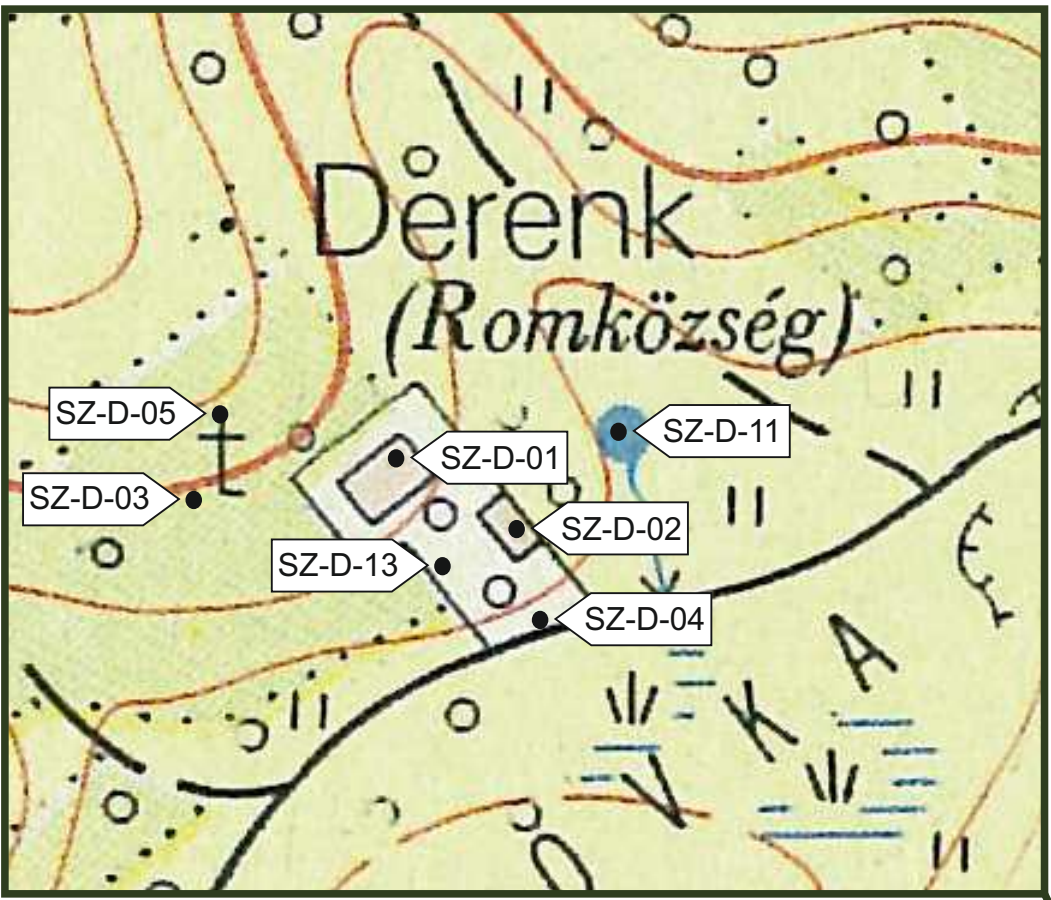
Veres András (1972): Az utolsó két ház egyike, háttérben az iskola és melléképületei. Fénykép

Veres András (1972): Az utolsó két ház, lakói nem fogadták el a kitelepítési ajánlatot. Fénykép

Veres András (1987): Az iskola és melléképülete. Fénykép

DERENK KULTÚRTÖRTÉNETI EGYEDI TÁJÉRTÉKEI

- SZ-D-01.Derenki Általános Iskola
SZ-D-02.Derenki Általános Iskola melléképületének romjai
SZ-D-03.Derenki kápolna
SZ-D-04.Vas feszület
SZ-D-05.Kő feszület
SZ-D-06.Régi országhatár jel
SZ-D-07.Jelenlegi országhatár jel
SZ-D-08.Derenki temető
SZ-D-09.Régi sírjelek
SZ-D-10.Felírat nélküli régi sírjelek
SZ-D-11.Derenki kis kút
SZ-D-12.Derenki közkút
SZ-D-13.Derenki Általános Iskola melléképülete előtti kút
SZ-D-14.Tetves-forrás
SZ-D-15.Zúgó-forrás
SZ-D-16.Hideg-kút
SZ-D-17.Medvekeri-forrás
SZ-D-18.Kecskekút-forrás
SZ-D-19.Lakatos-forrás
SZ-D-20.Csurgó-forrás
SZ-D-21.Szádvár romjai
SZ-D-22.Vár-kert
SZ-D-23.Derenki temető út
SZ-D-24.Derenki szekérút
SZ-D-25.Derenki szekényom
SZ-D-26.Szádvári szekényom
SZ-D-27.Szénégető-barlang
SZ-D-28.Derenki épületeket jelző táblák és romok
SZ-D-29.Kitelepítési emlékmű
SZ-D-30.Emlékmű a határátkelőnél
SZ-D-31.Fa oszlop a határátkelőnél

SZLOVÁKIA

VIDOMAJ-
PUSZTA

SZÁDVÁR

DERENK

SZŐGLIGET

Jelmagyarázat:

- SZ-D-01 Pontszerű egyedi tájérték helye és jelzete
--- SZ-D-24 Vonalas jellegű egyedi tájértékek helye és jelzete
□ Vizsgálati terület határa

CORVINUS Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék Dolgozat - I. melléklet			
Munka címe: Kultúrtörténeti egyedi tájértékek felmérésének szerepe a Magyarországi szellemfalvaknál, Derenk kapcsán			
Tervlap címe: Derenk szellemfalu kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere, összesítő térkép			
Készítette: Matók Andrea	Témavezető: Pádárné Török Éva	Méretarány: M = 1:10.000, 1:2000	Dátum: 2012. április